Media and Culture, Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Biannual Journal, Vol. 16, No. 1, Spring and Summer 2026, 345-383
https://www.doi.org/10.30465/ismc.2026.54730.3054

Political Economy Impulses and the Erosion of Cultural Capital:

Studying the Iranian Middle Class in the Era of Sanctions

Sepideh Piri*, Ali Asghar Saeidi**
Hamid Abdollahyan***

Abstract

This paper explains the effects of political economy shocks, including international sanctions, on the Iranian middle class, and shows that these pressures lead to the erosion of cultural capital, the weakening of social roles, and changes in media consumption of this class. The argument begins with formulating the research problem in terms of the link between economic crises, and the transformation of the middle class's position.

Theoretically, the paper draws on the perspectives of Marx, Weber, Bourdieu, and Halbwachs on class, cultural capital, social status, and collective memory, but relies on the interpretive framework of Weber and Bourdieu.

We argue that when livelihood pressures intensify, a part of the middle class is forced to reduce cultural consumption, and prioritize immediate livelihoods. In such a situation, the media also find a dual function for this class: on the one hand, they become a tool for raising awareness, maintaining social ties, representing dissatisfaction, and transmitting lived experiences, and on the other hand, in times of

* Ph.D. Candidate of Department of Studying Social Problems of Iran, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran, sepideh.piri.journalist@gmail.com

** Associate Professor, Department of Social Planning, University of Tehran (Corresponding Author), saeidi@ut.ac.ir

*** Professor of Sociology and Communication, Department of Communication, University of Tehran, habdolah@ut.ac.ir

Date received: 01/06/2026, Date of acceptance: 15/06/2026

crisis, they can become a space for anxiety, despair, polarization, and erosion of social trust. The results show that supporting the middle class is necessary for achieving sustainable economic, social, and political development in Iran.

Keywords: middle class, economic sanctions, cultural capital, media, Iran's economic development, narrative analysis, political consequences.

Introduction

This article studies, evaluates, and interprets the effects of political economy shocks, including international sanctions, chronic inflation, and severe economic fluctuations, on the middle class of Iran, and shows how these pressures can lead to the erosion of cultural capital, the weakening of social roles, and the change of media consumption patterns of this class. At the beginning, the article formulates the main problem of the research in the link between economic crises, the transformation of the position of the middle class and its social consequences. Although some social consequences of sanctions are mentioned in the introductory part, the main focus of the article is on the impact of these sanctions on the middle class and its cultural, social and developmental capacities.

Materials and Methods

Theoretically, the article builds its interpretive framework mainly on the opinions of Weber and Bourdieu by briefly reviewing the views of Marx, Weber, Bourdieu and Maurice Halbwachs on class, cultural capital, social status and collective memory. In this framework, the middle class is not only defined based on economic status, but also analyzed from the perspective of lifestyle, cultural capital, social status, consumption patterns, political attitudes, and the type of exposure to the media. In terms of methodology, the article uses the historical approach and narrative analysis and, inspired by the views of Potter and Hayden White, evaluates the historical developments of the Iranian middle class in the context of economic, social and political narratives.

Discussion and Results

Based on this, the paper first takes a brief look at the impact of economic fluctuations on social classes and its political consequences in the Qajar and Pahlavi periods, and then follows this trend in the period after the 1357 revolution until the current situation. The historical and analytical findings of the article show that the

middle class of Iran, especially from the end of the Qajar period and during the Pahlavi period, expanded and played an important role in education, bureaucracy, new professions, urban culture and economic development; But it has always been vulnerable to economic crises, inflation, instability and political pressures. In the post-revolutionary period, despite the continued role of this class in education, specialization, entrepreneurship, cultural consumption, social demands, and the expansion of media communications, sanctions and high inflation have weakened part of its economic power and cultural capital.

The article argues that when subsistence pressures intensify, part of the middle class is forced to reduce cultural consumption, limit social participation, migrate, change jobs, or replace democratic and legal concerns with immediate subsistence priorities. In such a situation, the media also have a dual function for this class: on the one hand, they become a tool for raising awareness, maintaining social ties, representing dissatisfaction, and transmitting lived experiences, and on the other hand, in crisis situations, they can become a space for anxiety, despair, polarization, and erosion of social trust. The result of the article shows that supporting the middle class, strengthening the cultural capital and reducing the economic pressures on it, is a fundamental necessity for the realization of sustainable economic, social and political development in Iran.

Conclusion

In addition to controlling inflation and reducing economic instability, public policies should pay attention to preserving cultural capital, supporting education, strengthening public services, reducing job insecurity, supporting cultural consumption, and rebuilding social trust. Without rebuilding the position of the middle class, the possibility of achieving sustainable economic, social, and political development in Iran will face serious difficulties.

Bibliography

Abolhasani, A., Shaygani, B., and Zandian, Z. (2019). Studying the effect of interest rate and exchange rate on inflation targeting with heterogeneous inflation expectations approach. Econometric Modeling, 5(1), 87–110 p2118969. [in persian]

Abadian, …, Yarahmadi, …, Masoum, …, Alisoufi, …, and Salah, … (2018). Social consequences of the expansion of the new middle class in Iran (1969–1978). History of Islam and Iran, 27(36), 9–31. . [in persian]

Alvani, S. M., and Danaeifard, H. (2000). Public administration and public trust. Management Knowledge, 14(55), 5–…p134592. [in persian]

asiasentinel.com. . (n.d.). Iran inflation and institutional failure. https://www.asiasentinel.com/p/iran-inflation-institutional-failure (asiasentinel.com in Bing).

Barati, J. (2014). Studying the impact of changes in household purchasing power on the pattern of domestic travel of Iranian households. Tourism Planning and Development, 10(39), 247–273p2418489. [in persian]

BioMed Central. (2024). Globalization and Health. https://globalizationandhealth. Biomedcentral .com/articles/10.1186/s12992-024-01084-2 (globalizationandhealth.biomedcentral.com in Bing)

CEPR. (n.d.). *Impact of international economic sanctions on informal employment*. https://cepr.org/voxeu/columns/impact-international-economic-sanctions-informal-employment (cepr.org in Bing)

Halbwachs, M. (2024). *On Collective Memory.* University of Chicago Press.

Hadi-Zanooz, B. (2005). Poverty and income inequality in Iran. Social Welfare, 4(17), 165 p279846. [in persian]

Hassanvand, D., and Nademi, Y. (2019). The severity of sanctions and poverty in Iran: The need to lift sanctions from a human rights perspective. Strategic Studies on Public Policy, 9(31), 153–171p2066524. [in persian]

Iran International. (2023). https://www.iranintl.com/en/202307250576 (iranintl.com in Bing)

Jafari, M., Moradi, F., and Fattahi, Sh. (2014). The Effect of Economic Sanctions on Income Inequality in Iran; With Emphasis on Oil Revenues. Public Sector Economic Studies, 2(2), 151–170p2635661. [in persian]

Jalilian. (2017). The Role of the New Middle Class in the Formation of the Islamic Revolution Between 1957–1957. Progress in Humanities Education, 3(6), 1–11. [in persian]

Jones, B. (1975). Max Weber and the concept of social class. *The Sociological Review,* 23(4), 729–757.

Migliorati, L. (2021). Maurice Halbwachs and the sociology of consumption and social classes. In *The Anthem Companion to Maurice Halbwachs* (p. 129).

Mohammadpour, S., Rahnami, M. T., & Eskandari, H. (2011). Analysis of the role of immigration in creating the context for the emergence of social harms of rapid urbanization in Iran. New Perspectives in Human Geography, 3(1), 157 p871793. [in persian]

Mortazavi Emami Zavareh, S. A. (1402). Economic sanctions against Iran and its impact on the socio-economic status of the new middle class (a case study of nurses). Political Research in the Islamic World, 13(3), 1–24 p2767143. [in persian]

Moradinejad, A., & Hezarjaribi, J. (1403). The voice of widespread poverty in society (a meta-synthesis of poverty studies in Iran: 1402–1390). Social Issues of Iran, 15(1), 257–287 p2812486. [in persian]

Namatimiri, F., & Shirzadi, R. (1401). The impact of policies, positions and orientations of governments after the Islamic Revolution on class divide. Political Sociology of Iran, 5(11), 4136–4156p2548865. [in persian]

OUP Academic. (2024). https://academic.oup.com/isq/article/68/3/sqae103/7721444 (academic.oup.com in Bing)

Parvandi, Y., & Belbasi, M. (2010). Crisis in Social Security Pension Funds and National Security of the Islamic Republic of Iran. Social and Cultural Strategy, 9(36), 103–135. p2223244. [in persian]

Parvin, S., and Darvishifard, A. A. (2015). Poverty Subculture and Social Damages in Urban Neighborhoods (Case Study of Harandi Neighborhood). Welfare Planning and Social Development, 6(23), 51–89. p1491456. [in persian]

Potter, J. (1996). *Representing Reality: Discourse, Rhetoric, and Social Construction*. London: Sage Publications

Raghfar, H., and Sanei, L. (2009). Measuring the vulnerability of children in the country to poverty. Social Welfare, 9(35), 161–p1243636. [in persian]

Rezaei, A., Ahmadi, V., and Moradi, A. (2010). The role of economic poverty in social and political participation and social harms (case study: deprived neighborhoods of Javanroud city). Journal of Social Work, 7(24), 37–66. p2397606. [in persian]

Safri Shali, R., and Hezar Jiribi, J. (2010). A theoretical study in understanding the middle class (with emphasis on the new middle class of Iran). Social Sciences, 17(3), 63p827959. [in persian]

The Forum (ERF). (2025). https://theforum.erf.org.eg/2025/09/30/sanctions-and-the-shrinking-size-of-irans-middle-class (theforum.erf.org.eg in Bing)

University of Southampton. (2009). Trilogy of habitus, capital and field to deconstruct the reproduction of middle-class privilege *(Doctoral disse*rtation).

VoxDev. (n.d.). How sanctions eroded Iran's middle class. https://voxdev.org/topic/institutions-political-economy/how-sanctions-eroded-irans-middle-class (voxdev.org in Bing)

Vromen, S. (1993). Maurice Halbwachs on Collective Memory.

Walton, P. (1971). Ideology and the middle class in Marx and Weber. *Sociology,* 5(3), 389–394.

White, H. (1987). *The Content of the Form; Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

World Bank. (n.d.). Iran Overview. https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview (worldbank.org in Bing)

رسانه و فرهنگ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
دوفصل‌نامهٔ علمی (مقالهٔ پژوهشی)، سال ۱۶، شمارهٔ ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۵

تکانه‌های اقتصاد سیاسی و فرسایش سرمایهٔ فرهنگی:
مطالعهٔ دربارهٔ کاربرد رسانه‌ها توسط طبقهٔ متوسط ایران در عصر تحریم

سپیده پیری*
علی اصغر سعیدی**، **حمید عبداللهیان*****

چکیده

این مقاله به مطالعه و تفسیر آثار تکانه‌های اقتصاد سیاسی، از جمله تحریم‌های بین‌المللی، بر طبقه متوسط ایران می‌پردازد و نشان می‌دهد که این فشارها به فرسایش سرمایه فرهنگی، تضعیف نقش‌های اجتماعی و تغییر الگوهای مصرف رسانه‌ای این طبقه منجر می شوند. مقاله در آغاز، مسئله پژوهش را در پیوند میان بحران‌های اقتصادی، دگرگونی موقعیت طبقه متوسط و پیامدهای اجتماعی آن صورت‌بندی می‌کند. تمرکز اصلی مقاله بر تأثیر این تحریم‌ها بر طبقه متوسط است.

از نظر نظری، مقاله از دیدگاه‌های مارکس، وبر، بوردیو و هالبواکس درباره طبقه، سرمایه فرهنگی، منزلت اجتماعی و حافظه جمعی، استفاده اما بر چارچوب تفسیری وبر و بوردیو اتکاء می‌کند.

مقاله استدلال می‌کند که هنگامی که فشارهای معیشتی تشدید می‌شود، بخشی از طبقه متوسط ناگزیر از کاهش مصرف فرهنگی، محدود کردن مشارکت اجتماعی، با اولویت‌های فوری معیشتی می‌شود. در چنین وضعیتی، رسانه‌ها نیز برای این طبقه کارکردی دوگانه می‌یابند: از یک سو به ابزار آگاهی‌بخشی، حفظ پیوندهای اجتماعی، بازنمایی نارضایتی و

* دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، گروه بررسی مسایل اجتماعی ایران، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، sepideh.piri.journalist@gmail.com

** دانشیار گروه برنامه‌ریزی و رفاه اجتماعی، دانشکدهٔ علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول)، saeidi@ut.ac.ir

*** استاد گروه ارتباطات، دانشکدهٔ علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، habdolah@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۵

انتقال تجربه‌های زیسته تبدیل می‌شوند و از سوی دیگر، در شرایط بحران، می‌توانند به فضایی برای اضطراب، ناامیدی، قطبی‌شدن و فرسایش اعتماد اجتماعی بدل شوند. نتایج نشان می‌دهد که حمایت از طبقه متوسط برای تحقق توسعه پایدار اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در ایران ضرورت دارد.

کلیدواژه‌ها: طبقه متوسط، تحریم‌های اقتصادی، سرمایه فرهنگی، رسانه‌ها، توسعه اقتصادی ایران، تحلیل روایی، پیامدهای سیاسی.

۱. مقدمه

تحولات اقتصادی در جوامع معاصر تنها در سطح شاخص‌هایی چون نرخ تورم، رشد اقتصادی، درآمد سرانه یا قدرت خرید باقی نمی‌مانند، بلکه به‌تدریج به درون زندگی روزمره، سبک مصرف، روابط اجتماعی، امید به آینده، الگوهای سکونت، مشارکت مدنی و حتی نحوه استفاده از رسانه‌ها نفوذ می‌کنند. در جامعه ایران، تحریم‌های بین‌المللی، تورم مزمن، کاهش ارزش پول ملی و بی‌ثباتی اقتصادی در سال‌های اخیر، نه فقط ساختار اقتصادی، بلکه موقعیت اجتماعی و فرهنگی گروه‌های مختلف، به‌ویژه طبقه متوسط را تحت تأثیر قرار داده‌اند. از این منظر، مسئله اصلی این مقاله ارزیابی این پرسش است که تکانه‌های اقتصاد سیاسی چگونه به فرسایش سرمایه فرهنگی طبقه متوسط ایران منجر شده و کاربرد رسانه‌ها توسط این طبقه را در عصر تحریم دگرگون کرده‌اند.

طبقه متوسط در ایران، به‌ویژه در شکل جدید و شهری آن، همواره یکی از نیروهای مهم توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بوده است. این طبقه از طریق آموزش، تخصص، اشتغال حرفه‌ای، کارآفرینی، مصرف فرهنگی، مشارکت اجتماعی، مطالبه‌گری مدنی و استفاده گسترده از رسانه‌ها، نقش مهمی در بازتولید سرمایه انسانی و فرهنگی جامعه ایفا کرده است. با این حال، موقعیت این طبقه به دلیل وابستگی به درآمدهای ثابت، امنیت شغلی، امکان برنامه‌ریزی برای آینده، دسترسی به آموزش باکیفیت، خدمات عمومی و مصرف فرهنگی، در برابر بحران‌های اقتصادی بسیار شکننده است. هنگامی که تورم و بی‌ثباتی اقتصادی شدت می‌گیرد، طبقه متوسط تنها با کاهش درآمد واقعی مواجه نمی‌شود، بلکه بخشی از منزلت اجتماعی، توان مصرف فرهنگی، امکان بازتولید سبک زندگی و امید به آینده خود را نیز از دست می‌دهد.

اهمیت این مسئله در آن است که فرسایش طبقه متوسط صرفاً به معنای افت رفاه یک گروه اجتماعی نیست. تضعیف این طبقه می‌تواند به کاهش سرمایه فرهنگی، افت سرمایه اجتماعی، کاهش مشارکت مدنی، گسترش ناامنی روانی، افزایش میل به مهاجرت، تضعیف اعتماد عمومی و کاهش ظرفیت جامعه برای توسعه پایدار منجر شود. از این رو، ارزیابی آثار تحریم و تورم بر طبقه متوسط باید فراتر از تحلیل‌های صرفاً اقتصادی انجام گیرد و ابعاد فرهنگی، اجتماعی، منزلتی و رسانه‌ای آن نیز مورد توجه قرار گیرد.

این مقاله برای تحلیل این مسئله، از ترکیب دو چارچوب نظری اصلی بهره می‌گیرد. از یک سو، نگاه وبری به طبقه، منزلت و موقعیت بازار کمک می‌کند تا طبقه متوسط نه فقط بر اساس درآمد، بلکه بر پایه فرصت‌های زندگی، منزلت اجتماعی، جایگاه شغلی و امکان دسترسی به منابع تعریف شود. از سوی دیگر، نظریه بوردیو درباره سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و سبک زندگی امکان می‌دهد نشان داده شود که بحران اقتصادی چگونه به فرسایش تمایزات فرهنگی، کاهش مصرف فرهنگی و تضعیف بازتولید اجتماعی طبقه متوسط منجر می‌شود. در کنار این دو چارچوب، از مفهوم حافظه جمعی هالبواکس و تحلیل روایی هیدن وایت و پاتر نیز برای فهم شیوه بازنمایی و روایت بحران در تجربه زیسته طبقه متوسط استفاده می‌شود.

یکی از ابعاد مهم این فرایند، نقش رسانه‌ها در زندگی طبقه متوسط در عصر تحریم است. رسانه‌ها برای این طبقه فقط ابزار دریافت خبر نیستند، بلکه به میدان مقایسه اجتماعی، فهم بحران، بازنمایی نارضایتی، حفظ پیوندهای اجتماعی، جست‌وجوی امکان مهاجرت، مدیریت اضطراب و گاه بازسازی امید تبدیل شده‌اند. طبقه متوسط از طریق رسانه‌ها نه تنها تحولات اقتصادی را دنبال می‌کند، بلکه موقعیت خود را با گذشته خویش، با طبقات دیگر و با طبقات مشابه در کشورهای دیگر مقایسه می‌کند. از این رو، کاربرد رسانه‌ها در این مقاله به عنوان بخشی از سرمایه فرهنگی و در عین حال به عنوان نشانه‌ای از فشار روانی و اجتماعی ناشی از بحران اقتصادی ارزیابی می‌شود.

بر این اساس، مقاله حاضر ابتدا به تبیین مسئله پژوهش و پیامدهای اجتماعی نوسانات اقتصادی می‌پردازد. سپس چارچوب نظری مقاله با تأکید بر دیدگاه‌های وبر و بوردیو درباره طبقه متوسط و سرمایه فرهنگی ارائه می‌شود. در ادامه، تحولات تاریخی طبقه متوسط ایران از دوره قاجار و پهلوی تا پس از انقلاب ارزیابی می‌شود تا نشان داده شود که این طبقه چگونه در بستر نوسانات اقتصادی و سیاسی شکل گرفته، گسترش یافته و در دوره‌های

مختلف آسیب‌پذیر شده است. پس از آن، آثار تحریم، تورم و بی‌ثباتی اقتصادی بر سبک زندگی، مصرف فرهنگی، سکونت، نیازهای اجتماعی و کاربرد رسانه‌ها توسط طبقه متوسط تحلیل می‌شود. در نهایت، مقاله نشان می‌دهد که حمایت از طبقه متوسط و جلوگیری از فرسایش سرمایه فرهنگی آن، یکی از پیش‌شرط‌های مهم توسعه پایدار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در ایران است. (محمدپور، رهنمایی و اسکندری، ۱۳۹۰؛ پروین و درویشی‌فرد، ۱۳۹۴؛ رضایی، احمدی و مرادی، ۱۴۰۰؛ صانعی و راغفر، ۱۳۸۸؛ نادمی و حسنوند، ۱۳۹۸؛ هزارجریبی و مرادی‌نژاد، ۱۴۰۳؛ هادی‌زنوز، ۱۳۸۴؛ مرادی، جعفری و فتاحی، ۱۴۰۲).

۲. روش‌شناسی، رابطهٔ علی و محدودهٔ تحلیل

این مقاله از رویکرد تاریخی ـ تفسیری و تحلیل روایی برای مطالعه و ارزیابی رابطه میان تکانه‌های اقتصاد سیاسی و دگرگونی موقعیت طبقه متوسط ایران استفاده می‌کند. منظور از رویکرد تاریخی ـ تفسیری آن است که پدیده مورد مطالعه نه به صورت رویدادی منفرد و مقطعی، بلکه در امتداد تحولات تاریخی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی ایران فهمیده شود. از این منظر، تحریم‌های بین‌المللی، تورم مزمن و کاهش ارزش پول ملی صرفاً متغیرهایی اقتصادی نیستند، بلکه در پیوند با ساختار دولت، اقتصاد نفتی، سیاست‌های داخلی، بازار کار، نظام توزیع، سبک زندگی شهری، مصرف فرهنگی، رسانه‌ها و انتظارات طبقه متوسط معنا پیدا می‌کنند.

تحلیل روایی نیز از آن جهت برای این مقاله اهمیت دارد که تجربه طبقه متوسط از بحران اقتصادی فقط در شاخص‌هایی مانند نرخ تورم، درآمد سرانه، کاهش قدرت خرید یا تغییرات بازار مسکن خلاصه نمی‌شود. این تجربه در روایت‌های خانوادگی، خاطرات نسلی، گفت‌وگوهای روزمره، مصرف رسانه‌ای، تصمیم به مهاجرت، تغییر الگوی مصرف، احساس سقوط طبقاتی و تصور از آینده بازتاب می‌یابد. بنابراین، مقاله می‌کوشد نشان دهد که طبقه متوسط چگونه تکانه‌های اقتصاد سیاسی را تجربه، روایت و تفسیر می‌کند و این تجربه چگونه به فرسایش سرمایه فرهنگی، کاهش منزلت اجتماعی و تغییر کاربرد رسانه‌ها منجر می‌شود.

در این چارچوب، از دیدگاه هیدن وایت برای توجه به روایت‌مندی تاریخ و شیوه صورت‌بندی رویدادهای تاریخی استفاده می‌شود. وایت نشان می‌دهد که تاریخ صرفاً مجموعه‌ای از وقایع خام نیست، بلکه از خلال روایت، پیرنگ‌بندی و شیوه‌های بازنمایی

معنا پیدا می‌کند (وایت، ۱۹۸۷). از این منظر، تحریم و تورم فقط رویدادهای اقتصادی نیستند، بلکه در حافظه اجتماعی و تجربه زیسته طبقه متوسط به صورت روایت‌هایی درباره بقا، سقوط، مهاجرت، بی‌عدالتی، آینده‌باختگی، مقاومت فرهنگی یا بازسازی امید بازتاب می‌یابند. همچنین از آثار پاتر برای توجه به برساخت گفتمانی واقعیت اجتماعی بهره گرفته می‌شود؛ یعنی اینکه گروه‌های اجتماعی بحران اقتصادی را صرفاً تحمل نمی‌کنند، بلکه آن را در زبان، رسانه، خاطره و روایت‌های روزمره معنا می‌کنند (پاتر، ۱۹۹۶).

مقاله حاضر مدعی سنجش کمی و اقتصادسنجی اثر تحریم‌ها بر طبقه متوسط نیست. از این رو، روش‌هایی مانند کنترل مصنوعی یا مدل‌های کمی علی در این پژوهش به کار گرفته نمی‌شوند؛ زیرا استفاده از چنین روش‌هایی مستلزم تعریف دقیق متغیرها، دوره مداخله، واحد تحلیل، گروه مقایسه و داده‌های منظم طولی است. در این مقاله، رابطه علی به معنای اقتصادسنجی آن سنجیده نمی‌شود، بلکه رابطه میان تکانه‌های اقتصاد سیاسی و دگرگونی موقعیت طبقه متوسط از طریق تحلیل تاریخی، نظری، تفسیری و روایی مطالعه و ارزیابی می‌شود. به همین دلیل، اگرچه امکان استفاده از روش‌های کمی مانند کنترل مصنوعی می‌تواند در پژوهش‌های آینده مطرح شود، تحلیل حاضر بر فهم سازوکارها، زمینه‌ها و پیامدهای اجتماعی ـ فرهنگی بحران اقتصادی متمرکز است.

از نظر تحلیلی، مقاله میان چند سطح از عوامل تمایز می‌گذارد. سطح نخست، تحریم‌های بین‌المللی است که از طریق محدود کردن صادرات نفت، کاهش دسترسی به منابع ارزی، دشوار کردن مبادلات بانکی، افزایش هزینه واردات و محدود کردن دسترسی به فناوری و کالاهای واسطه‌ای بر اقتصاد ایران اثر می‌گذارد(بانک جهانی ۲۰۲۴؛ فرزانگان و حبیب پور ۲۰۲۳). سطح دوم، تورم مزمن و کاهش ارزش پول ملی است که بخشی از آن می‌تواند پیامد تحریم باشد، اما هم‌زمان از سیاست‌های پولی، کسری بودجه، ساختار رانتی اقتصاد، انتظارات تورمی و ضعف نظام حکمرانی اقتصادی نیز تأثیر می‌پذیرد (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲؛ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲). سطح سوم، سیاست‌های داخلی دولت‌ها در مواجهه با بحران است؛ از جمله سیاست ارزی، نظام یارانه‌ای، کنترل قیمت‌ها، نحوه تخصیص منابع، سیاست‌های حمایتی و کیفیت خدمات عمومی. سطح چهارم، واکنش‌های اجتماعی و فرهنگی طبقه متوسط است؛ از جمله کاهش مصرف فرهنگی، تغییر الگوی سکونت، افزایش میل به مهاجرت، تغییر رفتار رسانه‌ای، کاهش مشارکت مدنی، کاهش اعتماد اجتماعی و تلاش برای حفظ منزلت طبقاتی.

بر این اساس، مقاله همه پیامدهای اجتماعی و فرهنگی را به طور مستقیم و یک‌جانبه به تحریم نسبت نمی‌دهد. صورت‌بندی دقیق‌تر آن است که تحریم‌های بین‌المللی در ترکیب با تورم مزمن، ضعف سیاست‌گذاری داخلی، بی‌ثباتی اقتصادی، کاهش اعتماد عمومی و فشار بر خدمات عمومی، زمینه فرسایش موقعیت طبقه متوسط را تشدید کرده‌اند. این تفکیک مانع ساده‌سازی علی می‌شود و امکان می‌دهد که تأثیر تحریم نه به عنوان علت یگانه، بلکه به عنوان بخشی از مجموعه‌ای از تکانه‌های اقتصاد سیاسی فهمیده شود.

از نظر محدوده مفهومی، منظور مقاله از طبقه متوسط عمدتاً طبقه متوسط شهری، تحصیل‌کرده، حقوق‌بگیر، حرفه‌ای، فرهنگی، اداری، خدماتی و کارآفرینان خرد و متوسط است. این طبقه یکدست نیست و می‌توان آن را، با توجه به ترکیبی از درآمد، امنیت شغلی، سرمایه فرهنگی، نوع مسکن، الگوی مصرف و توان حفظ سبک زندگی، به لایه‌های بالایی، میانی و پایینی تقسیم کرد. این لایه‌بندی نه بر پایه یک شاخص واحد، بلکه بر اساس ترکیبی از درآمد، امنیت شغلی، سرمایه فرهنگی، نوع مسکن، الگوی مصرف و ظرفیت حفظ سبک زندگی انجام می‌شود. طبقه متوسط بالایی ممکن است در برابر بحران اقتصادی از طریق تبدیل دارایی به ارز، خرید ملک، مهاجرت یا انتقال سرمایه واکنش نشان دهد. طبقه متوسط میانی ممکن است با کاهش مصرف فرهنگی، تغییر محل سکونت، اشتغال دوم، صرفه‌جویی گسترده و بازتنظیم سبک زندگی مواجه شود. طبقه متوسط پایینی نیز ممکن است به مرز طبقات فرودست نزدیک شود و بخشی از منزلت، امنیت شغلی و سرمایه فرهنگی خود را از دست بدهد. این تفکیک برای پرهیز از کلی‌گویی درباره طبقه متوسط ضروری است (صفری‌شالی و هزارجریبی، ۱۳۸۹؛ مرتضوی امامی زواره، ۱۴۰۲).

در این مقاله، فرسایش سرمایه فرهنگی به معنای کاهش تدریجی توان طبقه متوسط برای سرمایه‌گذاری در آموزش، مهارت‌آموزی، کتاب، هنر، سفر، فناوری، مصرف رسانه‌ای متنوع، مشارکت مدنی، شبکه‌های اجتماعی و تربیت فرهنگی نسل بعد است. بنابراین، مسئله اصلی فقط کاهش درآمد یا افت قدرت خرید نیست، بلکه کاهش ظرفیت طبقه متوسط برای بازتولید سبک زندگی، منزلت اجتماعی و نقش توسعه‌ای خود است. از این منظر، تحریم و تورم زمانی به مسئله‌ای جامعه‌شناختی تبدیل می‌شوند که به کاهش مصرف فرهنگی، تضعیف اعتماد اجتماعی، گسترش ناامنی نسبت به آینده، تغییر الگوی سکونت، مهاجرت، و دگرگونی کاربرد رسانه‌ها منجر شوند.

بر این اساس، تحریم و تورم در این مقاله نه به عنوان علت‌هایی منفرد و جدا از زمینه، بلکه به عنوان بخشی از مجموعه‌ای از تکانه‌های اقتصاد سیاسی مطالعه و ارزیابی می‌شوند. این تکانه‌ها هنگامی به فرسایش سرمایه فرهنگی طبقه متوسط منجر می‌شوند که با کاهش قدرت خرید، بی‌ثباتی شغلی، افت خدمات عمومی، کاهش اعتماد اجتماعی، دشوار شدن مصرف فرهنگی، افزایش مقایسه اجتماعی از طریق رسانه‌ها و گسترش ناامنی نسبت به آینده همراه شوند.

۳. جزئیات مسئله پژوهشی: پیامدهای اجتماعی نوسانات اقتصادی و فرسایش سرمایهٔ فرهنگی

نوسانات اقتصادی، از جمله تحریم‌های بین‌المللی، تورم بالا، کاهش ارزش پول ملی و بی‌ثباتی در بازار کار و مصرف، صرفاً پدیده‌هایی اقتصادی نیستند، بلکه پیامدهایی گسترده در سطح زندگی اجتماعی، روابط طبقاتی، الگوهای مصرف، اعتماد عمومی، سبک زندگی و شیوه کنش شهروندان بر جای می‌گذارند. هنگامی که اقتصاد دچار بی‌ثباتی مزمن می‌شود، آثار آن از سطح شاخص‌های کلان فراتر می‌رود و به درون خانواده، نظام آموزشی، مصرف فرهنگی، الگوی سکونت، روابط اجتماعی، مشارکت مدنی، امنیت روانی و آینده‌نگری افراد راه می‌یابد. از این منظر، مسئله اصلی این مطالعه آن است که نشان دهد نوسانات اقتصاد سیاسی چگونه به دگرگونی موقعیت اجتماعی طبقه متوسط منجر می‌شود و از چه مسیرهایی سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و منزلت نمادین این طبقه را فرسوده می‌سازد.

نخستین سازوکار، کاهش قدرت خرید و تضعیف امنیت اقتصادی خانوارهاست. در چنین شرایطی، بخش‌هایی از طبقه متوسط که پیش‌تر از حداقلی از ثبات شغلی، مصرف فرهنگی، آموزش فرزندان و امکان برنامه‌ریزی برای آینده برخوردار بودند، به تدریج به سمت وضعیت آسیب‌پذیرتر رانده می‌شوند. تورم و تحریم نه تنها درآمد واقعی خانوارها را کاهش می‌دهند، بلکه مرز میان طبقه متوسط و طبقات فرودست را نیز متزلزل می‌کنند و احساس ناامنی اقتصادی را گسترش می‌دهند (براتی، ۱۴۰۱). پیامد فرهنگی این روند آن است که خانواده‌های طبقه متوسط ناچار می‌شوند از بخشی از هزینه‌هایی صرف‌نظر کنند که در بازتولید سرمایه فرهنگی آنان نقش دارد؛ از جمله خرید کتاب، آموزش زبان، کلاس‌های هنری، سفر، فناوری، آموزش تکمیلی و فعالیت‌های فرهنگی فرزندان.

دومین پیامد مهم، افزایش بار مالی بر خانواده‌ها و تغییر اولویت‌های زندگی روزمره است. هنگامی که هزینه‌های مسکن، درمان، آموزش، حمل‌ونقل و کالاهای اساسی افزایش می‌یابد، خانوارها ناچار می‌شوند بخش مهمی از هزینه‌های غیرضروری یا دیر بازده خود را حذف کنند. در نتیجه، مصرف فرهنگی، سفر، تفریح، آموزش تکمیلی، حضور در فعالیت‌های هنری و سرمایه‌گذاری در مهارت‌های فردی کاهش می‌یابد. این روند مستقیماً به فرسایش سرمایه فرهنگی طبقه متوسط منجر می‌شود؛ زیرا این طبقه بخش مهمی از هویت، منزلت و تمایز اجتماعی خود را از طریق آموزش، ذوق فرهنگی، مصرف نمادین، مهارت‌های تخصصی و سبک زندگی متمایز بازتولید می‌کند.

سومین سازوکار، کاهش مشارکت اجتماعی و تضعیف سرمایه اجتماعی است. در شرایط فشار اقتصادی، افراد و خانواده‌ها بیش از آنکه بتوانند به مشارکت مدنی، فعالیت جمعی، مطالبه‌گری حقوقی یا حضور در عرصه عمومی بیندیشند، ناچار می‌شوند انرژی خود را صرف بقا، تأمین معاش و مدیریت بحران‌های روزمره کنند. بنابراین، بحران اقتصادی می‌تواند شهروندان را از کنشگری اجتماعی به سمت انزوا، احتیاط، بی‌اعتمادی و محافظه‌کاری سوق دهد. در چنین وضعیتی، اعتماد عمومی کاهش می‌یابد و انتظارات مثبت نسبت به آینده به دشواری نهادینه می‌شود (الوانی و دانایی‌فرد، ۱۳۸۰؛ ابوالحسنی، شایگانی و زندیان، ۱۳۹۸). از منظر سرمایه فرهنگی، کاهش مشارکت اجتماعی به معنای محدود شدن میدان‌های یادگیری، ارتباط، گفت‌وگو، تجربه جمعی و انتقال ارزش‌های مدنی است؛ یعنی همان فضاهایی که طبقه متوسط از طریق آن‌ها بخشی از سرمایه فرهنگی و اجتماعی خود را حفظ و بازتولید می‌کند.

چهارمین پیامد، گسترش اشتغال غیررسمی، بی‌ثباتی شغلی و کاهش کیفیت کار است. در دوره‌های بحران اقتصادی، بخشی از نیروی کار، به‌ویژه جوانان تحصیل‌کرده و نیروهای متخصص طبقه متوسط، با کاهش فرصت‌های شغلی رسمی و پایدار مواجه می‌شوند. در نتیجه، اشتغال موقت، کارهای غیررسمی، فعالیت‌های چندگانه، مهاجرت شغلی و تنزل منزلت حرفه‌ای افزایش می‌یابد. این وضعیت نه تنها امنیت درآمدی را کاهش می‌دهد، بلکه احساس منزلت اجتماعی و هویت شغلی افراد را نیز دچار آسیب می‌کند. افزون بر این، بی‌ثباتی شغلی امکان سرمایه‌گذاری در آموزش،

بازآموزی، مصرف فرهنگی، برنامه‌ریزی نسلی و ارتقای مهارت‌های حرفه‌ای را کاهش می‌دهد و به تدریج ظرفیت طبقه متوسط برای حفظ سرمایه فرهنگی و انتقال آن به نسل بعد را تضعیف می‌کند.

پنجمین پیامد، فشار فزاینده بر خدمات عمومی مانند سلامت، آموزش، مسکن و حمایت‌های اجتماعی است. در شرایطی که هزینه‌های زندگی افزایش می‌یابد، نیاز به خدمات عمومی بیشتر می‌شود؛ اما هم‌زمان، توان دولت و نهادهای عمومی برای پاسخ‌گویی مؤثر ممکن است کاهش یابد. این وضعیت موجب می‌شود خانواده‌ها ناچار شوند بخش بیشتری از بار خدماتی را خود بر عهده بگیرند. نتیجه چنین روندی، افزایش نابرابری در دسترسی به آموزش باکیفیت، خدمات درمانی مناسب، مسکن قابل قبول و فرصت‌های پیشرفت اجتماعی است. برای طبقه متوسط، افت کیفیت آموزش و خدمات عمومی به معنای تضعیف یکی از مهم‌ترین مسیرهای بازتولید سرمایه فرهنگی است؛ زیرا آموزش، مهارت‌آموزی و دسترسی به خدمات عمومی باکیفیت، از مهم‌ترین ابزارهای حفظ منزلت و امکان تحرک اجتماعی این طبقه به شمار می‌روند.

ششمین پیامد، افزایش شکاف طبقاتی و نابرابری اقتصادی و اجتماعی است. تورم بالا معمولاً به زیان کسانی عمل می‌کند که درآمد ثابت، حقوق‌بگیری، پس‌انداز پولی یا وابستگی به بازار کار رسمی دارند؛ در حالی که گروه‌هایی که به دارایی‌های سرمایه‌ای، زمین، مسکن، ارز یا شبکه‌های تجاری دسترسی دارند، ممکن است بتوانند بخشی از فشار تورم را جبران کنند یا حتی از آن سود ببرند. به همین دلیل، نوسانات اقتصادی می‌تواند فاصله میان طبقات را افزایش دهد و احساس بی‌عدالتی اجتماعی را تشدید کند (نعمت‌میری و شیرزادی، ۱۴۰۱). در سطح فرهنگی، این شکاف طبقاتی باعث می‌شود بخشی از طبقه متوسط توان حفظ سبک زندگی پیشین خود را از دست بدهد و در مقایسه با گذشته خود یا با گروه‌های برخوردارتر، احساس تنزل منزلت و محرومیت نسبی بیشتری تجربه کند.

هفتمین پیامد، افزایش تمایل به مهاجرت علمی، اقتصادی و اجتماعی است. هنگامی که آینده شغلی، کیفیت زندگی، امکان پیشرفت و ثبات اقتصادی در داخل کشور تضعیف می‌شود، بخشی از نیروهای تحصیل‌کرده، متخصص و جوان طبقه متوسط، مهاجرت را به عنوان راهی برای حفظ یا بازسازی موقعیت اجتماعی خود در نظر

می‌گیرند. این مهاجرت صرفاً اقتصادی نیست، بلکه واکنشی به فرسایش امید، کاهش امکان برنامه‌ریزی و تضعیف چشم‌انداز زندگی بهتر نیز هست. از منظر سرمایه فرهنگی، مهاجرت می‌تواند دو پیامد هم‌زمان داشته باشد: از یک سو تلاشی برای حفظ سرمایه فرهنگی در محیطی باثبات‌تر است و از سوی دیگر، برای جامعه مبدأ به معنای خروج بخشی از نیروهای متخصص، فرهنگی، آموزشی و حرفه‌ای محسوب می‌شود.

هشتمین پیامد، افزایش نارضایتی‌های اجتماعی و کاهش حساسیت شهروندان نسبت به حقوق و مشارکت عمومی است. در شرایطی که معیشت به مسئله اصلی زندگی تبدیل می‌شود، دغدغه‌های مربوط به حقوق شهروندی، مشارکت دموکراتیک، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و کنش جمعی ممکن است به حاشیه رانده شود. البته این به معنای حذف کامل این دغدغه‌ها نیست، بلکه نشان می‌دهد فشارهای اقتصادی می‌توانند اولویت‌های شهروندان را تغییر دهند و آنان را از مشارکت فعال به سمت نگرانی‌های فوری و فردی سوق دهند. در چنین وضعیتی، سرمایه فرهنگی طبقه متوسط نیز از حالت توسعه‌گرا، مدنی و مشارکتی فاصله می‌گیرد و بیشتر در خدمت مدیریت بقا، کاهش آسیب، حفظ منزلت فردی و یافتن راه‌های خروج از بحران قرار می‌گیرد.

بر این اساس، اگرچه نوسانات اقتصادی پیامدهای متعددی برای کل جامعه دارد، این مقاله تمرکز خود را بر تأثیر این نوسانات بر طبقه متوسط ایران قرار می‌دهد. اهمیت این تمرکز در آن است که طبقه متوسط، به دلیل نقش خود در آموزش، تخصص، مصرف فرهنگی، رسانه‌ها، کارآفرینی، بوروکراسی، حرفه‌های جدید و مطالبه‌گری اجتماعی، یکی از نیروهای مهم توسعه اقتصادی و اجتماعی به شمار می‌رود. بنابراین، تضعیف این طبقه صرفاً به معنای افت سطح زندگی یک گروه اجتماعی نیست، بلکه می‌تواند به فرسایش بخشی از ظرفیت‌های توسعه‌ای، فرهنگی و مدنی جامعه منجر شود. از این رو، در ادامه ابتدا تعریف و حدود مفهومی طبقه متوسط روشن می‌شود و سپس نشان داده خواهد شد که نوسانات اقتصادی و تحریم‌ها چگونه موقعیت، کارکردها و سرمایه فرهنگی این طبقه را تحت تأثیر قرار داده‌اند (مرتضوی امامی زواره، ۱۴۰۲).

۴. چارچوب نظری

این مقاله برای تحلیل آثار تکانه‌های اقتصاد سیاسی بر طبقه متوسط ایران، چارچوب نظری خود را عمدتاً بر دو سنت جامعه‌شناختی استوار می‌سازد: نخست، تحلیل وبری از طبقه، منزلت و موقعیت بازار؛ و دوم، تحلیل بوردیویی از سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی، سرمایه اقتصادی و سبک زندگی. در این چارچوب، طبقه متوسط صرفاً با سطح درآمد یا مالکیت دارایی تعریف نمی‌شود، بلکه مجموعه‌ای از شاخص‌های اقتصادی، فرهنگی، منزلتی، آموزشی، شغلی و مصرفی در تعریف آن دخالت دارند. به همین دلیل، مطالعه و ارزیابی طبقه متوسط ایران در عصر تحریم نیازمند رویکردی چندبعدی است که بتواند هم کاهش قدرت خرید و هم فرسایش منزلت، سرمایه فرهنگی و سبک زندگی این طبقه را توضیح دهد.

در نگاه وبر، طبقه اجتماعی تنها بر پایه مالکیت یا فقدان مالکیت ابزار تولید شکل نمی‌گیرد، بلکه به موقعیت افراد در بازار، فرصت‌های زندگی، منزلت اجتماعی و میزان دسترسی آنان به منابع نیز وابسته است. وبر میان «طبقه»، «منزلت» و «حزب» تمایز می‌گذارد و نشان می‌دهد که جایگاه اجتماعی افراد فقط از مالکیت اقتصادی ناشی نمی‌شود، بلکه به فرصت‌های آنان در بازار کار، اعتبار اجتماعی، سبک زندگی و امکان مشارکت در قدرت نیز مربوط است (وبر، ۱۹۷۸). از این منظر، طبقه متوسط ایران را می‌توان گروهی دانست که از طریق آموزش، تخصص، اشتغال اداری و حرفه‌ای، مهارت‌های فنی، کارآفرینی خرد و متوسط، یا حضور در بخش‌های خدماتی و فرهنگی، موقعیتی نسبتاً متمایز از طبقات فرودست پیدا کرده است. با این حال، این موقعیت شکننده است؛ زیرا بخش مهمی از طبقه متوسط، به‌ویژه طبقه متوسط حقوق‌بگیر، فرهنگی، حرفه‌ای و شهری، به درآمد ثابت، ثبات بازار کار، امکان برنامه‌ریزی برای آینده و دسترسی به خدمات آموزشی، درمانی و فرهنگی وابسته است.

در کنار این نگاه وبری، نظریه بوردیو امکان تحلیل دقیق‌تری از فرسایش سرمایه فرهنگی طبقه متوسط را فراهم می‌کند. بوردیو نشان می‌دهد که طبقات اجتماعی فقط از طریق سرمایه اقتصادی بازتولید نمی‌شوند، بلکه سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه نمادین نیز در شکل‌گیری و بازتولید تمایزات طبقاتی نقش اساسی دارند (بوردیو، ۱۹۸۴؛ بوردیو، ۱۹۸۶). طبقه متوسط بخش مهمی از تمایز خود را از طریق آموزش، ذوق فرهنگی، سبک زندگی، مصرف فرهنگی، مهارت‌های زبانی، مدارک تحصیلی، شبکه‌های اجتماعی و

نوع خاصی از آینده‌نگری بازتولید می‌کند. بنابراین، هنگامی که تحریم‌ها، تورم و بی‌ثباتی اقتصادی قدرت خرید این طبقه را کاهش می‌دهند، مسئله فقط افت درآمد نیست؛ بلکه امکان بازتولید منزلت اجتماعی، سرمایه فرهنگی و سبک زندگی این طبقه نیز تضعیف می‌شود.

از این منظر، فرسایش سرمایه فرهنگی به معنای از دست رفتن تدریجی توان طبقه متوسط برای سرمایه‌گذاری در آموزش، کتاب، هنر، زبان خارجی، سفر، فناوری، مهارت‌آموزی، مصرف رسانه‌ای متنوع، مشارکت مدنی و تربیت فرهنگی نسل بعد است. این فرسایش می‌تواند در قالب کاهش مصرف فرهنگی، خروج فرزندان از مدارس یا کلاس‌های آموزشی خصوصی، کاهش سفرهای فرهنگی و تفریحی، جایگزینی مصرف کیفی با مصرف حداقلی، افت اعتماد به آینده، مهاجرت، و کاهش مشارکت اجتماعی ظاهر شود. به تعبیر بوردیو، هنگامی که میدان‌های اجتماعی و فرهنگی تحت فشار میدان اقتصادی قرار می‌گیرند، امکان حفظ تمایز فرهنگی و بازتولید منزلت اجتماعی برای گروه‌های دارای سرمایه اقتصادی ضعیف‌تر دشوارتر می‌شود (بوردیو، ۱۹۸۴).

در این مقاله، مارکس و هالبواکس نیز به عنوان منابع نظری مکمل مورد توجه قرار می‌گیرند، اما چارچوب اصلی مقاله بر آن‌ها استوار نیست. از سنت مارکسی می‌توان برای فهم موقعیت شکننده خرده‌بورژوازی، طبقه متوسط حقوق‌بگیر و فرایند تنزل طبقاتی استفاده کرد. با این حال، در این مقاله تحلیل طبقه متوسط صرفاً به تقابل مالکیت و کار فروکاسته نمی‌شود، زیرا طبقه متوسط جدید در ایران بیش از آنکه فقط با مالکیت ابزار تولید تعریف شود، با آموزش، تخصص، مهارت، منزلت، سبک زندگی و سرمایه فرهنگی شناخته می‌شود (مارکس، ۱۹۷۶؛ رایت، ۱۹۸۵). همچنین از هالبواکس می‌توان برای توضیح نقش طبقه متوسط در حفظ، انتقال و بازسازی حافظه جمعی بهره گرفت. هالبواکس نشان می‌دهد که حافظه جمعی در چارچوب‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و گروه‌های اجتماعی از طریق خانواده، مدرسه، نهادها و رسانه‌ها گذشته را بازسازی و منتقل می‌کنند (هالبواکس، ۱۹۹۲). از این رو، طبقه متوسط به دلیل دسترسی بیشتر به آموزش، نوشتار، رسانه، دانشگاه و شبکه‌های ارتباطی، معمولاً سهم مهمی در ثبت و انتقال تجربه‌های تاریخی و اجتماعی دارد. با این حال، هالبواکس در این مقاله نظریه‌پرداز مستقیم طبقه متوسط تلقی نمی‌شود، بلکه از مفهوم حافظه جمعی او برای توضیح نقش فرهنگی و رسانه‌ای طبقه متوسط استفاده می‌شود.

بر این اساس، پرسش اصلی مقاله چنین صورت‌بندی می‌شود: تکانه‌های اقتصاد سیاسی، به‌ویژه تحریم‌های بین‌المللی، تورم مزمن و بی‌ثباتی اقتصادی، چگونه موقعیت اقتصادی، منزلتی و فرهنگی طبقه متوسط ایران را تضعیف کرده و از طریق چه سازوکارهایی به فرسایش سرمایه فرهنگی، تغییر سبک زندگی و دگرگونی الگوی مصرف رسانه‌ای این طبقه منجر شده‌اند؟

۵. تعریف طبقهٔ متوسط و تحلیل وضعیت آن در زمان تحریم

تعریف طبقه متوسط در جامعه‌شناسی، اگرچه با تعریف اقتصادی آن در برخی شاخص‌ها مانند درآمد، شغل و سطح مصرف مشترک است، اما به این شاخص‌ها محدود نمی‌شود. در تحلیل جامعه‌شناختی، طبقه متوسط علاوه بر جایگاه اقتصادی، بر اساس منزلت اجتماعی، سطح آموزش، نوع اشتغال، سبک زندگی، سرمایه فرهنگی، شبکه‌های اجتماعی، الگوی مصرف و انتظارات نسبت به آینده نیز تعریف می‌شود. به همین دلیل، طبقه متوسط مفهومی چندبعدی است و بسته به رویکرد نظری، می‌تواند معانی متفاوتی پیدا کند (هزارجریبی و صفری‌شالی، ۱۳۸۹).

در این مقاله، تعریف طبقه متوسط بر مبنای چارچوبی ترکیبی و عمدتاً متأثر از وبر و بوردیو صورت‌بندی می‌شود. از منظر وبر، طبقه متوسط را نمی‌توان فقط بر پایه مالکیت یا فقدان مالکیت ابزار تولید توضیح داد، بلکه باید موقعیت بازار، فرصت‌های زندگی، منزلت اجتماعی و جایگاه شغلی افراد را نیز در نظر گرفت. بر این اساس، طبقه متوسط شامل گروه‌هایی است که از طریق تحصیلات، تخصص، مهارت‌های اداری و فنی، اشتغال حرفه‌ای، کارمندی، کارشناسی، فعالیت‌های خدماتی و کارآفرینی خرد و متوسط، موقعیتی متمایز از طبقات فرودست پیدا می‌کنند؛ هرچند این موقعیت همواره در برابر بحران‌های اقتصادی شکننده است (والتون، ۱۹۷۱؛ جونز، ۱۹۷۵).

از منظر بوردیو، طبقه متوسط تنها با درآمد یا دارایی مادی شناخته نمی‌شود، بلکه سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی، سرمایه نمادین و سبک زندگی نیز در تعریف آن نقش مهمی دارند. طبقه متوسط جدید معمولاً از طریق آموزش دانشگاهی، مصرف فرهنگی، مهارت‌های زبانی، ذوق فرهنگی، دسترسی به رسانه‌ها، شبکه‌های اجتماعی و تمایل به تمایز از طبقات پایین، موقعیت خود را بازتولید می‌کند. با این حال، این طبقه در بسیاری از موارد از نظر سرمایه اقتصادی در وضعیت شکننده‌ای قرار دارد و همین امر سبب می‌شود که

تورم، تحریم و بی‌ثباتی اقتصادی بتوانند به سرعت سرمایه فرهنگی و منزلت اجتماعی آن را فرسوده سازند (بوردیو، ۲۰۰۹).

در این میان، دیدگاه مارکس و هالبواکس نیز می‌تواند به عنوان زمینه نظری مکمل مورد استفاده قرار گیرد. از سنت مارکسی می‌توان برای فهم وضعیت شکننده خرده‌بورژوازی، طبقه متوسط حقوق‌بگیر و فرایند تنزل طبقاتی بهره گرفت؛ اما در این مقاله، طبقه متوسط صرفاً بر اساس رابطه با مالکیت ابزار تولید تعریف نمی‌شود. همچنین، از هالبواکس می‌توان برای توضیح نقش طبقه متوسط در حفظ و انتقال حافظه جمعی استفاده کرد. طبقه متوسط، به دلیل دسترسی بیشتر به آموزش، نوشتار، رسانه، خانواده مدرن، دانشگاه و نهادهای فرهنگی، معمولاً سهم مهمی در ثبت، بازسازی و انتقال تجربه‌های تاریخی و اجتماعی دارد؛ اما هالبواکس در اینجا نه به عنوان نظریه‌پرداز مستقیم طبقه متوسط، بلکه به عنوان نظریه‌پرداز حافظه جمعی مورد استفاده قرار می‌گیرد (هالبواکس، ۲۰۲۴؛ ورومن، ۱۹۹۳؛ میلیوراتی، ۲۰۲۱).

بر این اساس، منظور این مقاله از طبقه متوسط، عمدتاً طبقه متوسط شهری، تحصیل‌کرده، حقوق‌بگیر، حرفه‌ای، فرهنگی، اداری، خدماتی و کارآفرینان خرد و متوسط است. این طبقه یکدست نیست و می‌توان آن را به لایه‌های بالایی، میانی و پایینی تقسیم کرد. لایه بالایی طبقه متوسط معمولاً از امکان بیشتری برای حفظ دارایی، تبدیل سرمایه، مهاجرت یا انتقال منابع برخوردار است؛ لایه میانی بیشتر با کاهش مصرف فرهنگی، اشتغال دوم، تغییر محل سکونت و بازتنظیم سبک زندگی مواجه می‌شود؛ و لایه پایینی آن ممکن است به مرز طبقات فرودست نزدیک شود و بخشی از منزلت، امنیت شغلی و سرمایه فرهنگی خود را از دست بدهد. بنابراین، در این مقاله طبقه متوسط نه فقط به عنوان یک گروه درآمدی، بلکه به عنوان حامل سرمایه فرهنگی، سبک زندگی، منزلت اجتماعی، مصرف رسانه‌ای و ظرفیت توسعه‌ای جامعه مطالعه و ارزیابی می‌شود.

۱.۵ طبقهٔ متوسط در دورهٔ قاجار و پیامدهای نوسانات اقتصادی

برای فهم موقعیت طبقه متوسط در ایران معاصر، لازم است به صورت تاریخی به چگونگی شکل‌گیری و دگرگونی این طبقه در دوره قاجار و سپس دوره پهلوی توجه شود. در دوره قاجار، طبقه متوسط هنوز به معنای جدید و بوروکراتیک آن شکل نگرفته بود، اما می‌توان از نوعی طبقه متوسط سنتی سخن گفت که عمدتاً از تجار، بازاریان، پیشه‌وران، صنعتگران

شهری، علما و روحانیان میان‌مرتبه، زمینداران کوچک، اعیان محلی و گروه‌هایی از اهل قلم و دیوانیان تشکیل می‌شد. این گروه‌ها از نظر اقتصادی، منزلتی و فرهنگی جایگاهی میان طبقات فرادست سیاسی ـ درباری و طبقات فرودست شهری و روستایی داشتند (اشرف، ۱۳۵۹؛ آبراهامیان، ۱۳۷۷).

بنابراین، نقش طبقه متوسط سنتی در جنبش‌هایی مانند نهضت تنباکو و انقلاب مشروطه را نباید صرفاً به نوسانات اقتصادی فروکاست. نوسانات اقتصادی، فشار مالی دولت، امتیازات خارجی، تبعیض در مناسبات تجاری، نگرانی از تضعیف بازار داخلی، گسترش ارتباطات شهری و افزایش آگاهی سیاسی، در کنار یکدیگر زمینه فعال‌تر شدن بازار، روحانیان، روشنفکران و سایر گروه‌های میان‌مرتبه را فراهم کردند. در این معنا، بحران‌های اقتصادی و تجاری دوره قاجار نه علت یگانه، بلکه بخشی از مجموعه عواملی بودند که به سیاسی شدن طبقه متوسط سنتی و مشارکت آن در جنبش‌های اعتراضی انجامیدند (آبادیان و همکاران، ۱۴۰۱؛ جلیلیان، ۱۴۰۱).

اهمیت این دوره برای مقاله حاضر در آن است که نشان می‌دهد طبقه متوسط ایران از همان مراحل اولیه شکل‌گیری خود، در برابر تکانه‌های اقتصاد سیاسی آسیب‌پذیر بوده است. کاهش امنیت اقتصادی، بی‌ثباتی تجاری و احساس تبعیض در برابر قدرت‌های خارجی، موقعیت مادی این طبقه و منزلت اجتماعی، اعتماد به آینده و نقش میانجی‌گرانه آن در جامعه شهری را متأثر می‌ساخت (اشرف، ۱۳۵۹؛ فوران، ۱۳۸۲).

۲.۵ طبقهٔ متوسط در دورهٔ پهلوی و پیامدهای نوسازی اقتصادی

در دوره پهلوی، به‌ویژه از دهه‌های میانی قرن چهاردهم خورشیدی، ساختار طبقه متوسط ایران دگرگون شد. گسترش دولت مدرن، توسعه دیوان‌سالاری، رشد آموزش جدید، ایجاد ارتش نوین، افزایش شهرنشینی، توسعه صنایع، گسترش خدمات عمومی و شکل‌گیری بخش خصوصی جدید، زمینه پیدایش و گسترش طبقه متوسط جدید را فراهم کرد. این طبقه دیگر فقط بر بازار سنتی و پیشه‌وری شهری متکی نبود، بلکه کارمندان دولت، معلمان، استادان، پزشکان، مهندسان، وکلا، افسران، تکنسین‌ها، مدیران، کارشناسان، روشنفکران، دانشجویان و صاحبان حرفه‌های جدید را نیز دربرمی‌گرفت (آبراهامیان، ۱۳۷۷؛ اشرف، ۱۳۵۹).

یکی از مهم‌ترین تکانه‌های اقتصادی دوره پهلوی، افزایش درآمدهای نفتی در دهه ۱۳۵۰ و پیامدهای تورمی آن بود. رشد ناگهانی درآمد نفتی، افزایش هزینه‌های عمرانی، گسترش واردات، رشد نقدینگی، فشار بر ظرفیت‌های تولیدی و زیرساختی و افزایش قیمت‌ها، به شکل‌گیری نوعی نارضایتی اقتصادی و اجتماعی کمک کرد. دولت برای کنترل این وضعیت، سیاست‌هایی مانند مبارزه با گران‌فروشی و کنترل قیمت‌ها را در پیش گرفت، اما این سیاست‌ها در بسیاری موارد نه تنها تورم را مهار نکرد، بلکه بخش‌هایی از بازار، کسبه، تولیدکنندگان، صاحبان صنایع و گروه‌های مختلف طبقه متوسط را نیز ناراضی ساخت (آبراهامیان، ۱۳۷۷؛ کاتوزیان، ۱۳۸۰).

با این حال، نارضایتی طبقه متوسط در دوره پهلوی را نیز نمی‌توان فقط با تورم یا نوسانات اقتصادی توضیح داد. محدودیت مشارکت سیاسی، تمرکز قدرت، فاصله میان توسعه اقتصادی و توسعه سیاسی، نابرابری در توزیع منافع نوسازی، شکاف میان انتظارات فرهنگی و امکان مشارکت اجتماعی، و ضعف نهادهای واسط میان دولت و جامعه، همگی در سیاسی شدن بخش‌هایی از طبقه متوسط نقش داشتند. به بیان دیگر، نوسانات اقتصادی زمانی به نارضایتی گسترده‌تر تبدیل شد که با محدودیت‌های سیاسی، بی‌اعتمادی نهادی و احساس حذف از تصمیم‌گیری‌های عمومی همراه گردید (آبراهامیان، ۱۳۷۷؛ فوران، ۱۳۸۲).

از منظر مقاله حاضر، تجربه دوره پهلوی نشان می‌دهد که رشد طبقه متوسط لزوماً به ثبات اجتماعی و سیاسی منجر نمی‌شود، مگر آنکه امکان بازتولید سرمایه فرهنگی، مشارکت اجتماعی، امنیت اقتصادی و منزلت سیاسی این طبقه نیز فراهم باشد. دولت پهلوی از طریق نوسازی اداری، آموزشی و اقتصادی به گسترش طبقه متوسط کمک کرد، اما بخش‌هایی از همین طبقه به دلیل فشارهای تورمی، محدودیت مشارکت سیاسی، شکاف منزلتی و احساس بی‌ثباتی، به یکی از نیروهای مهم نارضایتی اجتماعی تبدیل شدند (اشرف، ۱۳۵۹؛ آبراهامیان، ۱۳۷۷). بنابراین، در هر دو دوره قاجار و پهلوی، نوسانات اقتصادی و تکانه‌های اقتصاد سیاسی در پیوند با عوامل نهادی، سیاسی و فرهنگی بر موقعیت طبقه متوسط اثر گذاشتند. در دوره قاجار، طبقه متوسط سنتی در بستر امتیازات خارجی، فشارهای مالی و بی‌ثباتی تجاری سیاسی شد.

۳.۵ گسترش طبقهٔ متوسط پس از انقلاب

پس از انقلاب اسلامی، ساختار قشربندی اجتماعی ایران دچار دگرگونی شد. انقلاب با شعارهایی چون عدالت اجتماعی، محرومیت‌زدایی، برابری، ساده‌زیستی و حمایت از اقشار فرودست همراه بود و همین امر بر سیاست‌گذاری‌های سال‌های نخست پس از انقلاب اثر گذاشت. در این دوره، بخش مهمی از سیاست‌های رسمی در حوزه آموزش، سلامت، مسکن، خدمات عمومی، نهادهای حمایتی و گسترش سازمان‌های اداری با هدف کاهش نابرابری و افزایش دسترسی گروه‌های محروم به امکانات اجتماعی صورت‌بندی شد. این سیاست‌ها، در کنار گسترش دولت و نهادهای عمومی، زمینه افزایش تحرک اجتماعی و شکل‌گیری لایه‌های تازه‌ای از طبقه متوسط را فراهم کرد.

در سال‌های نخست پس از انقلاب و به‌ویژه در دوره جنگ ایران و عراق، ارزش‌های برابری‌طلبانه و ضد اشرافی در فضای عمومی و سیاسی کشور پررنگ بود. این ارزش‌ها در حوزه‌هایی مانند آموزش عمومی، بهداشت، خدمات روستایی، بسیج اجتماعی، نهادهای انقلابی و حمایت از گروه‌های کم‌درآمد بازتاب یافت. اگرچه جنگ، محدودیت منابع و بی‌ثباتی اقتصادی امکان توسعه متوازن را کاهش داد، اما گسترش سوادآموزی، توسعه آموزش عمومی، افزایش دسترسی به دانشگاه‌ها، رشد نهادهای اداری و توسعه خدمات عمومی، به تدریج به افزایش شمار تحصیل‌کردگان، کارمندان، معلمان، متخصصان، کارشناسان و نیروهای فنی انجامید. این گروه‌ها بخش مهمی از طبقه متوسط جدید پس از انقلاب را تشکیل دادند.

پس از پایان جنگ و آغاز دوره بازسازی، فرایند گسترش طبقه متوسط شکل تازه‌ای به خود گرفت. سیاست‌های توسعه‌ای، گسترش شهرنشینی، رشد آموزش عالی، توسعه بخش خدمات، افزایش ارتباطات، گسترش رسانه‌ها و پیدایش فرصت‌های جدید شغلی، به افزایش وزن اجتماعی طبقه متوسط شهری کمک کرد. در این دوره، طبقه متوسط نه فقط از طریق استخدام دولتی و نظام آموزشی، بلکه از طریق حرفه‌های تخصصی، فعالیت‌های خدماتی، کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، فناوری، رسانه، آموزش خصوصی و کارآفرینی نیز گسترش یافت. به این ترتیب، طبقه متوسط پس از انقلاب ترکیبی از کارمندان، معلمان، دانشگاهیان، پزشکان، مهندسان، کارشناسان، فعالان فرهنگی، صاحبان کسب‌وکارهای کوچک و گروه‌های جدید خدماتی و حرفه‌ای بود.

با این حال، گسترش طبقه متوسط پس از انقلاب همواره با نوعی شکنندگی همراه بوده است. بخشی از این طبقه به درآمدهای ثابت، اشتغال دولتی یا نیمه‌دولتی، خدمات عمومی، آموزش رسمی و ثبات اقتصادی وابسته بوده و همین وابستگی، آن را در برابر تورم، کاهش ارزش پول ملی، رکود، تحریم و بی‌ثباتی بازار کار آسیب‌پذیر کرده است. بنابراین، اگرچه سیاست‌های آموزشی، اداری و اجتماعی پس از انقلاب به گسترش طبقه متوسط کمک کردند، اما نوسانات اقتصادی و تکانه‌های اقتصاد سیاسی در دهه‌های بعد، امکان بازتولید سرمایه فرهنگی و منزلت اجتماعی این طبقه را با چالش جدی مواجه ساختند.

از منظر مقاله حاضر، اهمیت دوره پس از انقلاب در آن است که طبقه متوسط جدید در این دوره، از یک سو یکی از حاملان اصلی آموزش، تخصص، مصرف فرهنگی، رسانه‌ها، مطالبه‌گری اجتماعی و توسعه شهری شد، اما از سوی دیگر، به دلیل وابستگی به درآمد ثابت، هزینه‌های فزاینده زندگی، خدمات عمومی و امکان برنامه‌ریزی برای آینده، در برابر تحریم، تورم و بی‌ثباتی اقتصادی بسیار آسیب‌پذیر باقی ماند. به همین دلیل، مطالعه و ارزیابی فرسایش سرمایه فرهنگی طبقه متوسط در عصر تحریم، بدون توجه به چگونگی گسترش این طبقه پس از انقلاب و وابستگی آن به آموزش، دولت، خدمات عمومی و اقتصاد شهری کامل نخواهد بود. اما این طبقه چه نقشی در توسعه پایدار دارد:

۴.۵ پیامدهای تورم و نوسانات اقتصادی بر کارکردهای طبقهٔ متوسط

تورم مزمن، کاهش ارزش پول ملی و نوسانات اقتصادی می‌توانند بسیاری از کارکردهای مثبت طبقه متوسط را تضعیف کنند. هنگامی که معیشت خانوارها در معرض تهدید قرار می‌گیرد، دغدغه‌های بلندمدت مانند آموزش، فرهنگ، مشارکت مدنی، نوآوری، مصرف مسئولانه و مطالبه‌گری اجتماعی به حاشیه رانده می‌شوند. در چنین وضعیتی، طبقه متوسط ناچار می‌شود بخشی از انرژی خود را صرف حفظ موقعیت پیشین، مدیریت هزینه‌های روزمره و جلوگیری از سقوط طبقاتی کند.

نخستین اثر تورم بر طبقه متوسط، کاهش توان آن برای سرمایه‌گذاری در آموزش و سرمایه انسانی است. خانواده‌های طبقه متوسط معمولاً بخشی از منزلت و آینده خود را از طریق آموزش فرزندان، کلاس‌های تکمیلی، یادگیری زبان، مهارت‌آموزی و دسترسی به منابع فرهنگی بازتولید می‌کنند. اما با افزایش هزینه‌های زندگی، بخشی از این هزینه‌ها کاهش می‌یابد یا حذف می‌شود. در نتیجه، تورم فقط قدرت خرید را

کاهش نمی‌دهد، بلکه مسیرهای بازتولید سرمایه فرهنگی و تحرک اجتماعی را نیز محدود می‌سازد.

دومین پیامد، کاهش مشارکت اجتماعی و مدنی است. وقتی خانواده‌ها ناچارند زمان، انرژی و منابع خود را صرف تأمین معاش، اشتغال دوم، مدیریت بدهی یا سازگاری با افزایش قیمت‌ها کنند، فرصت و انگیزه کمتری برای حضور در انجمن‌ها، نهادهای مدنی، فعالیت‌های داوطلبانه و مشارکت عمومی باقی می‌ماند. در این وضعیت، سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی نیز تضعیف می‌شود و طبقه متوسط از نقش فعال اجتماعی به سمت نوعی احتیاط، بی‌اعتمادی و کناره‌گیری سوق پیدا می‌کند.

سومین پیامد، تضعیف کارآفرینی و فعالیت‌های حرفه‌ای است. بی‌ثباتی قیمت‌ها، دشواری دسترسی به سرمایه، افزایش هزینه نهاده‌ها، نامعلومی آینده بازار و کاهش قدرت خرید مصرف‌کنندگان، ریسک فعالیت اقتصادی را برای کسب‌وکارهای کوچک و متوسط افزایش می‌دهد. از آنجا که بخش مهمی از طبقه متوسط جدید در حرفه‌های خدماتی، تخصصی، فرهنگی، آموزشی و کسب‌وکارهای کوچک فعالیت دارد، بی‌ثباتی اقتصادی می‌تواند توان نوآوری، توسعه حرفه‌ای و ایجاد اشتغال در این طبقه را محدود کند.

چهارمین پیامد، تغییر جهت مصرف از مصرف فرهنگی و توسعه‌گرا به مصرف معیشتی و حداقلی است. طبقه متوسط در شرایط عادی بخشی از درآمد خود را صرف کتاب، هنر، سفر، آموزش، فناوری، تفریح، سلامت، ارتباطات و مصرف فرهنگی می‌کند. اما در شرایط تورمی، مصرف تابع قیمت و ضرورت می‌شود و اولویت با کالاهای اساسی، مسکن، درمان و هزینه‌های روزمره قرار می‌گیرد. در نتیجه، سبک زندگی طبقه متوسط از الگوی فرهنگی، مشارکتی و ارتقایی به الگوی بقا، احتیاط و کاهش هزینه تغییر می‌یابد.

پنجمین پیامد، افزایش بی‌اعتمادی، ناامیدی و گرایش به خروج است. هنگامی که طبقه متوسط احساس کند تلاش آموزشی، حرفه‌ای و فرهنگی آن به بهبود موقعیت اجتماعی منجر نمی‌شود، امید به آینده کاهش می‌یابد. این وضعیت می‌تواند به مهاجرت واقعی، مهاجرت ذهنی، کاهش مشارکت سیاسی و اجتماعی، یا پذیرش گفتمان‌های رادیکال و پوپولیستی منجر شود. بنابراین، تورم مزمن و بی‌ثباتی

اقتصادی، طبقه متوسط را از «عامل توسعه پایدار» به «گروه در معرض فرسایش» تبدیل می‌کند.

در جمع‌بندی این بخش می‌توان گفت که کنترل تورم و کاهش بی‌ثباتی اقتصادی، فقط یک ضرورت اقتصادی نیست، بلکه شرطی مهم برای حفظ سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و نقش توسعه‌ای طبقه متوسط است. اگر این طبقه نتواند آموزش، مهارت، مصرف فرهنگی، مشارکت مدنی و امید به آینده خود را بازتولید کند، ظرفیت جامعه برای توسعه پایدار، گفت‌وگو، نوآوری و اعتماد اجتماعی نیز تضعیف خواهد شد.

تحریم‌ها و تورم، در ترکیب با ضعف‌های سیاست‌گذاری داخلی، سبک زندگی طبقه متوسط را از الگویی مبتنی بر ارتقا، مصرف فرهنگی، مشارکت اجتماعی و آینده‌نگری توسعه‌محور به الگویی مبتنی بر بقا، احتیاط، کاهش هزینه و جست‌وجوی راه خروج تغییر داده‌اند. این تغییر در کاهش مصرف کالاهای باکیفیت، افت هزینه‌های آموزشی و فرهنگی، کاهش سفر و تفریح، افزایش رفتارهای احتیاطی، میل به مهاجرت و فشار روانی بر خانواده‌ها آشکار می‌شود. بنابراین، مسئله فقط کاهش رفاه نیست، بلکه فرسایش تدریجی سرمایه فرهنگی، منزلت اجتماعی و امید به آینده است.

۶. ده اثر تورم ناشی از تحریم بر طبقهٔ متوسط در ایران

۱. کاهش اندازه طبقه متوسط: مطالعه فرزنگان و حبیبی نشان می‌دهد از سال ۲۰۱۲ به بعد تحریم‌ها موجب کاهش سالیانه حدود ۱۲ تا ۱۷ درصدی سهم طبقه متوسط از کل جمعیت ایران شده است (فرزانگان و حبیبی، ۲۰۲۵). برآوردها نشان می‌دهد که در صورت عدم اعمال تحریم‌های اقتصادی سهم طبقه متوسط می‌توانست تا سال ۲۰۱۹ به ۸۰ درصد جمعیت برسد، در حالی‌که این رقم به ۵۵ درصد کاهش یافت. این داده‌ها مهر تاییدی بر این واقعیت‌اند که تحریم‌ها هم از طریق شوک‌های مستقیم اقتصادی و هم از طریق سیاست‌های داخلی دولت در واکنش به آن‌ها به تخریب و سقوط طبقه متوسط دامن زده‌اند (ضربه تحریم به طبقه متوسط، دنیای اقتصاد، ۱۴۰۴/۶/۱۵).

۲. تورم بالا و کاهش قدرت خرید: بانک جهانی عنوان کرده که "تورم بیش از ۴۰٪ برای چهار سال متوالی باعث «کاهش چشمگیر قدرت خرید خانوارها» شده است. (بانک جهانی، بی‌تا).

۳. افزایش نابرابری اجتماعی: مطالعه مهربانی نشان می‌دهد در دوره سالهای ۱۳۸۰-۱۳۸۲، خانوارهای با درآمد پایین‌تر آسیب‌پذیرتر از تورم بودند و نابرابری افزایش یافت(مهربانی، بی‌تا).

۴. فشار بر خدمات سلامت: تحقیقی در سال ۲۰۲۴ گزارش می‌کند که تحریم‌ها موجب کمبود دارو، گران‌تر شدن خدمات سلامت و تشدید مشکلات بیماران مزمن شده‌اند (بیومد سنترال، ۲۰۲۴).

۵. تغییر در الگوی مصرف غذایی: مطالعه رضایی‌دریان‌کناری (۲۰۲۴) تأثیر تحریم‌ها بر عادات تغذیه‌ای و کاهش سلامت غذایی را مستند کرده است (رضایی‌دریان‌کناری، ۲۰۲۴).

۶. اشتغال غیررسمی و افت کیفیت اشتغال: تحریم‌ها رشد اقتصادی را کاهش داده و زمینه اشتغال غیررسمی را بوجود آورده است.(مرکز پژوهش‌های اقتصادی اروپا – سی‌ای‌پی‌آر، بی‌تا).

۷. تشدید فقر و تنزل وضعیت اقتصادی خانوارها: رسانه‌ها گزارش داده‌اند که میلیون‌ها ایرانی به‌دلیل تورم و تحریم‌ها در گرداب فقر قرار گرفته‌اند(مرکز پژوهش‌های اقتصادی اروپا – سی‌ای‌پی‌آر، بی‌تا).

۸. کاهش سرمایه اجتماعی و اعتماد: گزارش آسیاستینل (Asia Sentinel) بیان می‌کند که تورم و بی‌ثباتی اقتصادی همراه با کاهش اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی بوده است (آسیا سنتینل، بی‌تا).

۹. کاهش سطح رشد سرمایه‌گذاری و درآمد سرانه: تحریم‌ها و کاهش صادرات نفت، باعث کاهش درآمد سرانه شده‌اند؛ (فرزانگان و همکاران، ۲۰۲۵).

۱۰. فشار بر مشارکت مدنی و شهروندی: کاهش توان اقتصادی و اضطراب معیشتی باعث کاهش وقت، انرژی و انگیزه مشارکت در نهادهای مدنی شده است به طور مشخص می توان به مطالعات کلی در حوزه سرمایه اجتماعی اشاره کرد.

آنچه از این موارد برداشت می‌شود این است که تحریم‌ها و نوسانات اقتصادی نـه تنهـا اقتصاد را تحت تاثیر قرار داده‌اند بلکه بنیان‌های اجتماعی، فرهنگی و روانی جامعه را نیز به مخاطره انداخته‌اند. طبقه متوسط که نقش کلیدی در توسعه پایدار داشت، به دلیـل کـاهش قدرت خرید، کاهش امنیت اقتصادی و عقب‌نشـینی از مشـارکت اجتمـاعی، آسـیب دیـده است.بنابراین برای بازگرداندن نقش این طبقه، لازم است سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی همراه با ثبات، عدالت و اعتمادسازی طراحی شود(فرزانگان و حبیبی، ۲۰۲۵).[۱]

۷. آثار اجتماعی نوسانات اقتصادی بر نحوهٔ سکونت طبقهٔ متوسط

برخی افراد طبقه متوسط بخاطر فشار تورم و افزایش اجـاره مسـکن منـاطقی را کـه قشـر متوسط بیشتری در آن زندگی می کردند رها کرده و به حاشیه شهرها که طبقات پایین‌تر در آن زندگی می‌کنند مهاجرت کرده‌اند. از دیدگاه جامعه‌شناسی این پدیده را می‌تـوان "نـزول مکانی طبقه متوسط" یا "سقوط فضایی طبقه متوسط(Spatial Decline of the Middle Class) " نام‌گذاری و تحلیل کرد. مفاهیم و نظریه‌های مرتبط با این وضعیت به شرح زیر هستند:

۱.۷ نزول اجتماعی–فضایی (Socio-Spatial Downgrading)

مهاجرت اجباری طبقه متوسط به مناطق کم‌برخـوردارتر یـا حاشـیه‌نشـین، نـوعی "نـزول اجتماعی–فضایی" است؛ یعنی افراد بدون آن‌که لزوما جایگاه شغلی یا تحصیلی‌شـان تغییـر کند، موقعیت مکانی‌شان تنزل می‌یابد که اغلب با کاهش کیفیت زندگی همراه است.

۲.۷ فشار ساختاری و انتخاب غیرداوطلبانه

طبق نظریه‌های ساختاریابی این مهاجرت اغلب ناشی از اجبار اقتصادی اسـت نـه انتخـاب داوطلبانه، و به معنای واقعی "مهاجرت اقتصادی داخلی" محسوب می‌شود.

۳.۷ تهدید سرمایهٔ فرهنگی و اجتماعی

با خروج از مناطق طبقه متوسط و ورود به محلاتی با سطح فرهنگی پـایین‌تـر یـا متفـاوت سرمایه فرهنگی و اجتماعی افراد آسیب می‌بینند. روابط اجتماعی قبلـی از دسـت مـی‌رود و شبکه‌های حمایتی ضعیف‌تر می‌شوند.

۴.۷ شکاف در همبستگی اجتماعی

مهاجرت طبقه متوسط به حاشیه باعث برهم‌خوردن نظم اجتماعی در هر دو منطقه می‌شود. محلات متوسط نشین دچار فرسایش جمعیتی شده و مناطق حاشیه‌ای با فشار بیشتر بر زیرساخت‌ها مواجه می‌شوند.

۵.۷ تشدید تمایز طبقاتی و تنش اجتماعی

تداخل طبقاتی ناشی از جابه‌جایی مکانی می‌تواند به تشدید احساس نارضایتی، رقابت بر سر منابع محدود و حتی تعارضات فرهنگی میان طبقات منجر شود.

در ادبیات جامعه‌شناسی مفاهیم مرتبط با این موضوع شامل موارد زیر می شوند:

- جابجایی شهری
- فشردگی طبقه متوسط
- جدایی فضایی—مکانی
- انزوای سکونت‌گزینی
- جابجایی در اثر فشار اقتصادی

در همین زمینه می توان نمونه‌های تجربی از ایران (مثلاً تهران، کرج، اصفهان) (عباس آخوندی، در گفت و گو با صدیقه پیری،۱۴۰۰) را تحلیل کرد .چند نمونه تجربی از استان‌های مختلف ایران نشان می‌دهند چگونه طبقه متوسط به‌دلیل تورم، افزایش اجاره‌خانه و فشارهای اقتصادی، به مناطق حاشیه‌ای یا کم‌برخوردار مهاجرت کرده‌اند و این پدیده چه پیامدهایی داشته است:

در تهران مهاجرت از مناطق مرکزی و شمالی به حاشیه جنوب‌شرق اتفاق افتاد. ساکنان مناطق ۶، ۷ و ۸ (نارمک، مجیدیه، سبلان) به مناطق ۱۵ و ۲۰ (شوش، مشیریه، شهرری) نقل مکان کردند. طبقه متوسط شهری که زمانی در آپارتمان‌های ۸۰–۱۰۰ متری با اجاره مناسب سکونت داشتند اکنون با افزایش شدید اجاره‌ها، به مناطق حاشیه‌ای‌تر نقل مکان کرده‌اند. این امر به تراکم بیش از حد جمعیت در مناطق حاشیه‌ای، کاهش کیفیت خدمات شهری و افزایش احساس نارضایتی انجامیده است (عباس آخوندی، در گفت و گو با صدیقه پیری،۱۴۰۰).

در اصفهان طبقه متوسط از خانه‌های مرکز شهر به مناطق اطراف مانند خمینی‌شهر و شاهین‌شهر مهاجرت کرده است. به عنوان مثال خروج از محله‌هایی چون ملک‌شهرو باغزیار و نقل مکان به مناطق کم‌هزینه‌تر اطراف. در پی مهاجرت طبقه متوسط به حاشیه ترکیب جمعیتی این مناطق دچار تغییر شده و فشار مضاعف بر خدمات شهری، مدرسه‌ها و حمل‌ونقل عمومی وارد کرده است. خانواده‌ها از سرمایه اجتماعی قدیمی و روابط شبکه‌ای خود دور افتاده‌اند (عباس آخوندی، در گفت و گو با صدیقه پیری،۱۴۰۰).

در شیراز مهاجرت از قصرالدشت و معالی‌آباد به صدرا و مناطق جنوبی برآورد شده است. در واقع افزایش سریع قیمت در مناطقی که در گذشته مناطق مرکزی محسوب می‌شدند، گروه زیادی را به شهرک صدرا سوق داده است.در حالیکه امکانات آموزشی، حمل‌ونقل و درمانی متناسب رشد نکرده و این باعث نارضایتی و تضعیف حس تعلق اجتماعی شده است.

در مشهد مهاجرت از سرافرازان و بلوار پیروزی به روستاهای اطراف مشهد یا طرقبه، شاندیز یا حاشیه جنوب شرقی شهر رخ داده است. این مهاجرت‌های اقتصادی باعث افزایش سکونت‌گاه‌های غیررسمی و توسعه افقی بی‌برنامه شهر شد که به تبع آن مسائل امنیتی، آموزشی و خدمات عمومی نیز افزایش یافته است.

در تبریز جابه‌جایی از مناطق ولی‌عصر و خیابان آزادی به روستاهای اطراف یا مارالان که خانه‌های ارزان قیمت با کیفیت ساخت پایین‌تر دارند اتفاق افتاده است.این موضوع باعث افت شدید کیفیت زندگی و ضعف زیرساخت‌ها در مناطق جدید شد که به تبع آن افزایش استرس اجتماعی و احساس نارضایتی میان خانوارهای مهاجر ایجاد شد (عباس آخوندی، در گفت و گو با صدیقه پیری،۱۴۰۰).

در مجموع در صورت پشتیبانی با داده‌های شهری، می‌توانند پیامدهای مشترک زیر را نشان دهند:

۱. ضعف زیرساخت‌های خدماتی در مناطق مهاجرت‌پذیر

۲. کاهش سرمایه اجتماعی و انسجام محلی

۳. افزایش هزینه‌های حمل‌ونقل برای دسترسی به مراکز آموزشی و بهداشتی

۴. تشدید احساس بی‌عدالتی و ناامنی روانی

۵. افزایش تمایل به مهاجرت به خارج از کشور، به‌ویژه در جوانان

۸. افت نیازهای طبقهٔ متوسط

با استفاده از چارچوب برادشو (Bradshaw) در دسته‌بندی نیازها می‌توان تأثیر تحریم‌های بین‌المللی و کاهش دسترسی به کالاها و خدمات بر طبقه متوسط را به‌خوبی تحلیل کرد.

۱.۸ تحلیل وضعیت طبقهٔ متوسط در شرایط تحریم بر اساس «نیاز مقایسه‌ای»

نیاز مقایسه‌ای یعنی وقتی یک گروه اجتماعی خود را با گروه دیگر یا با استانداردهای جهانی مقایسه می‌کند به این نتیجه می رسد که تحریم‌ها باعث شده این طبقه از دسترسی به داروهای خاص، فناوری، آموزش با کیفیت، مسافرت، کالاهای دیجیتال، فرصت‌های شغلی جهانی و حتی خوراک و پوشاک مناسب بازبماند. این موضوع باعث احساس عقب‌افتادگی، محرومیت نسبی و فشار روانی–اجتماعی مضاعف بر طبقه متوسط می‌شود که می‌توان این وضعیت را نوعی محرومیت نسبی آگاهانه نامید. این طبقه آگاهانه از محرومیت خود رنج می‌برد، چون هم تحصیل‌کرده‌تر است و هم تجربه مصرف و دسترسی قبلی را داشته است. این درد آگاهانه باعث فرسایش روانی، نارضایتی سیاسی و مهاجرت ذهنی می‌شود. در نتیجه تحریم‌ها نه فقط دسترسی به کالاها را محدود کرده‌اند، بلکه موجب شده طبقه متوسط دچار نوعی محرومیت مقایسه‌ای آگاهانه شود. این محرومیت تأثیرات عمیق‌تری دارد چون آگاهی، حافظه تاریخی و انتظار بالاتر این طبقه رنج را تشدید می‌کند .

۲.۸ تغییرات در نسبت مصرف کالاهای خوراکی به غیر خوراکی (قانون انگل)

طبقات پایین سهم بیشتری از درآمد خود را صرف هزینه‌های خوراکی می‌کنند و هر چه طبقات بالاتر می رود این سهم کاهش پیدا می‌کند. این پدیده در اقتصاد به "قانون انگل (Engel's Law) " معروف است. قانون انگل بیان می‌کند که با افزایش درآمد خانوار، سهم هزینه‌های خوراکی از کل مخارج کاهش می‌یابد، حتی اگر مقدار مطلق هزینه خوراکی افزایش پیدا کند.

در طبقات پایین بخش زیادی از درآمد صرف نیازهای اساسی مانند خوراک، پوشاک و مسکن می‌شود اما با افزایش درآمد خانوارها تمایل دارند نسبت بیشتری از درآمدشان را به آموزش، تفریح، پس‌انداز، بهداشت و سایر نیازهای پیچیده اختصاص دهند. در نتیجه سهم خوراک در سبد مصرفی کاهش یافته و این نشانگر افزایش سطح رفاه نسبی است.

این قانون پایه‌ای برای تحلیل ساختار مصرفی طبقات اجتماعی و شاخص‌های رفاه محسوب می‌شود.

حال با کاهش درآمد طبقه متوسط که تعاملات و تعلقات فرهنگی بیشتری دارد، سهم مصارف غیر خوراکی‌اش کاهش پیدا می کند و گویی طبقات بهم نزدیک می شوند. به عبارت دیگر وقتی درآمد طبقه متوسط کاهش می‌یابد (مثلاً بر اثر تورم، رکود یا تحریم‌ها)، سهم بیشتری از درآمد آن‌ها صرف تامین نیازهای اولیه مانند خوراک، اجاره مسکن و انرژی می شود. در نتیجه این اتفاق:

۳.۸ الگوی مصرف طبقهٔ متوسط به طبقات پایین نزدیک می‌شود.

سهم هزینه‌های فرهنگی، آموزش خصوصی، تفریحات، سفر، مراقبت‌های بهداشتی خصوصی و پس‌انداز کاهش چشم‌گیری می‌یابد به تبع این موضوع سبک زندگی متنوع و فرهنگی طبقه متوسط تضعیف می‌شود و نوعی "همسطح شدن اجباری مصرف" با طبقات پایین رخ می‌دهد. این پدیده را می‌توان الف) "فشردگی طبقات اجتماعی " یا "فروریزش طبقه متوسط" نامید که به معنای ازدست‌رفتن تمایزات مصرفی و سبک زندگی طبقه متوسط است.این طبقه دیگر نمی‌تواند خود را از طبقات پایین تفکیک کند (چه در خوراک، چه در آموزش یا حتی مسکن). در ادبیات اقتصادی-اجتماعی گاه از "پروسه پرولتاریزه شدن طبقه متوسط" نیز یاد می‌شود. پیامد دیگر پدیده "همگرایی مصرفی معکوس" است.بدین معنا که برخلاف توسعه‌یافتگی که مصرف طبقات پایین به طبقه متوسط نزدیک می‌شود، اینجا مصرف طبقه متوسط به سمت مصرف حداقلی طبقات پایین سقوط می‌کند که در چارچوب نظریه انگل این را می‌توان بازگشت معکوس در منحنی انگل دانست. یعنی به‌جای کاهش سهم خوراک، این سهم دوباره افزایش می‌یابد. در همین رابطه کارخانه های تولید مواد خوراکی مدعی‌اند در اثر تورم فروششان کاهش پیدا نکرده است. (علی نجاتی، مدیر عامل کارخانه آناتا، در گفتگو با صدیقه پیری) ثبات یا افزایش فروش اسمی برخی صنایع غذایی در شرایط تورمی را می‌توان تا حدی با افزایش سهم هزینه‌های خوراکی در سبد خانوار توضیح داد؛ با این حال، باید میان رشد اسمی فروش، رشد واقعی مقدار فروش و تغییر ترکیب کالاهای مصرفی تفکیک کرد.

۱.۳.۸ افزایش سهم خوراکی‌ها در سبد هزینه‌ای طبقهٔ متوسط

در شرایط تورم بالا و کاهش قدرت خرید، طبقات متوسط و پایین‌تر معمولاً هزینه‌های غیرضروری مثل تفریح، فرهنگ، آموزش خصوصی و سفر را کاهش می‌دهند.اما نیازهای اولیه مانند خوراکی‌ها قابل حذف نیستند، بنابراین نسبت هزینه خوراکی در سبد خانوار افزایش می‌یابد.

۲.۳.۸ ثبات یا افزایش فروش شرکت‌های غذایی

کارخانه‌های مواد غذایی ممکن است با کاهش حاشیه سود، افزایش تولید یا فروش در بخش‌های ارزان‌تر بازار همچنان فروش بالا داشته باشند.محصولات ضروری مثل نان، لبنیات، ماکارونی، رب گوجه، تنقلات ارزان و ... در این شرایط مصرف روزمره بیشتری دارند.

۳.۳.۸ اثر جایگزینی

طبقه متوسط ممکن است از خرید خوراکی‌های گران برندهای خاص به سمت خرید کالاهای ارزان‌تر یا تولید داخلی گرایش پیدا کند.این امر می‌تواند افزایش فروش برخی کارخانه‌ها (مخصوصاً تولیدکنندگان اقلام ارزان‌تر) را توجیه کند.

۴.۳.۸ فروش اسمی در مقابل فروش واقعی

باید به این نکته توجه کرد که افزایش درآمد ریالی کارخانه‌ها الزاماً به معنای افزایش فروش واقعی (تعداد کالاها) نیست؛ ممکن است فقط به دلیل تورم اسمی باشد.

در جمع بندی این بخش پاسخ به پرسش مطرح شده، بله است. یعنی افزایش سهم هزینه‌های خوراکی در سبد طبقه متوسط در اثر تورم می‌تواند منجر به حفظ یا حتی افزایش فروش کارخانه‌های مواد غذایی شود، اما باید با دقت بین رشد واقعی و اسمی تفکیک قائل شد.

۹. تاکید بر نقش رسانه‌ها، تجربهٔ بحران و بازسازی سرمایهٔ فرهنگی طبقهٔ متوسط

با توجه به اینکه عنوان مقاله بر کاربرد رسانه‌ها توسط طبقه متوسط ایران در عصر تحریم تأکید دارد، لازم است نقش رسانه‌ها به صورت مستقل در متن تحلیل شود. رسانه‌ها در شرایط بحران اقتصادی برای طبقه متوسط فقط ابزار دریافت خبر نیستند، بلکه به میدان بازنمایی بحران، مقایسه اجتماعی، تخلیه نارضایتی، حفظ پیوندهای اجتماعی، بازسازی امید یا تشدید اضطراب تبدیل می‌شوند. از این منظر، رسانه‌ها هم بخشی از سرمایه فرهنگی طبقه متوسط‌اند و هم یکی از میدان‌هایی هستند که در آن تجربه بحران اقتصادی معنا پیدا می‌کند.

طبقه متوسط ایران، به دلیل سطح بالاتر آموزش، دسترسی بیشتر به فناوری، آشنایی با زبان‌ها و پیوند گسترده‌تر با شبکه‌های ارتباطی داخلی و جهانی، معمولاً از رسانه‌ها به شکلی فعال‌تر و تفسیری‌تر استفاده می‌کند. این طبقه اخبار اقتصادی، نرخ ارز، قیمت مسکن، فرصت‌های مهاجرت، وضعیت بازار کار، سیاست خارجی، تحریم‌ها و چشم‌انداز آینده را از طریق رسانه‌ها دنبال می‌کند. در نتیجه، رسانه‌ها به بخشی از زندگی روزمره اقتصادی و روانی طبقه متوسط تبدیل شده‌اند. از منظر بوردیو، توانایی انتخاب، تفسیر و استفاده از منابع رسانه‌ای متنوع را می‌توان بخشی از سرمایه فرهنگی دانست، زیرا این توانایی به آموزش، مهارت‌های زبانی، ذوق فرهنگی و دسترسی به شبکه‌های اجتماعی وابسته است (بوردیو، ۱۹۸۴؛ بوردیو، ۱۹۸۶).

در عصر تحریم، رسانه‌ها برای طبقه متوسط چند کارکرد اصلی پیدا می‌کنند. نخست، کارکرد آگاهی‌بخشی و اطلاع‌یابی؛ زیرا افراد برای مدیریت زندگی اقتصادی خود ناگزیرند به طور مداوم اخبار قیمت‌ها، سیاست‌های دولت، نرخ ارز، فرصت‌های شغلی و امکان مهاجرت را دنبال کنند. دوم، کارکرد مقایسه‌ای؛ زیرا رسانه‌ها امکان مقایسه زندگی طبقه متوسط ایران با طبقات مشابه در کشورهای دیگر، یا حتی با وضعیت گذشته خود در ایران را فراهم می‌کنند. این مقایسه می‌تواند احساس محرومیت نسبی، عقب‌ماندگی، نارضایتی و بی‌ثباتی ذهنی را تشدید کند. مفهوم محرومیت نسبی نشان می‌دهد که نارضایتی فقط از فقر مطلق ناشی نمی‌شود، بلکه از فاصله میان انتظارات، تجربه‌های گذشته و وضعیت فعلی نیز پدید می‌آید (رانسیمن ۱۹۶۶). از این رو، طبقه متوسطی که پیش‌تر به سطحی از مصرف فرهنگی، آموزش، سفر، فناوری و امکان برنامه‌ریزی دسترسی داشته، کاهش این امکانات را

نه فقط به عنوان افت اقتصادی، بلکه به عنوان سقوط منزلتی و محرومیت مقایسه‌ای تجربه می‌کند.

سومین کارکرد رسانه‌ها، کارکرد ارتباطی است. شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های دیجیتال امکان حفظ پیوندهای خانوادگی، شغلی، آموزشی و مهاجرتی را فراهم می‌کنند. این مسئله برای طبقه متوسط ایران اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا مهاجرت، تحصیل خارجی، کار دورکار، ارتباط با خویشاوندان خارج از کشور و دسترسی به شبکه‌های حرفه‌ای جهانی بخشی از افق زندگی این طبقه شده است. چهارمین کارکرد، کارکرد اعتراضی و بازنمایانه است. طبقه متوسط از طریق رسانه‌ها تجربه‌های زیسته خود از تورم، کاهش قدرت خرید، سقوط منزلت، مهاجرت، ناامنی شغلی و کاهش مصرف فرهنگی را بیان و بازنمایی می‌کند. به این معنا، رسانه‌ها به عرصه‌ای برای روایت‌سازی از بحران تبدیل می‌شوند؛ همان چیزی که در تحلیل روایی می‌توان آن را صورت‌بندی تجربه زیسته در قالب روایت‌های اجتماعی دانست (وایت، ۱۹۸۷؛ پاتر، ۱۹۹۶).

با این حال، رسانه‌ها در شرایط بحران فقط نقش مثبت ندارند. در کنار آگاهی‌بخشی و ارتباط، مصرف مداوم اخبار بحران، تصاویر مقایسه‌ای از زندگی در خارج از کشور، روایت‌های فروپاشی اقتصادی، اخبار مهاجرت، ناامیدی شغلی و کاهش اعتماد به آینده می‌تواند اضطراب اقتصادی و روانی طبقه متوسط را افزایش دهد. در چنین وضعیتی، رسانه به میدان دوگانه‌ای تبدیل می‌شود: از یک سو امکان آگاهی، همبستگی و حفظ سرمایه اجتماعی را فراهم می‌کند؛ از سوی دیگر می‌تواند به تشدید اضطراب، قطبی‌شدن، بدبینی، فرسایش اعتماد و مهاجرت ذهنی کمک کند. این وضعیت را می‌توان در پیوند با کاهش اعتماد اجتماعی و فرسایش سرمایه اجتماعی نیز تحلیل کرد؛ زیرا اعتماد اجتماعی یکی از بنیان‌های مشارکت مدنی و همکاری جمعی است و در شرایط ناامنی اقتصادی، بی‌ثباتی نهادی و تداوم اخبار بحران تضعیف می‌شود (پاتنام ۲۰۰۰؛ الوانی و دانایی‌فرد، ۱۳۸۰).

بنابراین، یکی از نشانه‌های فرسایش سرمایه فرهنگی طبقه متوسط آن است که مصرف رسانه‌ای از حالت خلاق، آموزشی، فرهنگی و مشارکتی به مصرف اضطراری، خبری، مهاجرتی و بحران‌محور تغییر می‌کند. در چنین شرایطی، طبقه متوسط همچنان رسانه را مصرف می‌کند، اما این مصرف لزوماً به افزایش مشارکت مدنی یا توسعه فرهنگی منجر نمی‌شود؛ بلکه گاه به انباشت نگرانی، فرسایش امید و کاهش اعتماد اجتماعی می‌انجامد. از این رو، تحلیل رسانه‌ها برای فهم تجربه طبقه متوسط در عصر تحریم ضروری است.

۱۰. نتیجه‌گیری

این مقاله نشان داد که تکانه‌های اقتصاد سیاسی، به‌ویژه تحریم‌های بین‌المللی، تورم مزمن، کاهش ارزش پول ملی و بی‌ثباتی اقتصادی، آثار خود را فقط در سطح شاخص‌های کلان اقتصادی نشان نمی‌دهند، بلکه به عمق زندگی اجتماعی و فرهنگی طبقه متوسط راه می‌یابند. طبقه متوسط ایران، به دلیل وابستگی به آموزش، تخصص، اشتغال رسمی یا نیمه‌رسمی، مصرف فرهنگی، سبک زندگی شهری، امید به آینده و امکان برنامه‌ریزی، در برابر بی‌ثباتی اقتصادی بسیار آسیب‌پذیر است. هنگامی که قدرت خرید این طبقه کاهش می‌یابد، فقط سطح مصرف آن پایین نمی‌آید، بلکه بخشی از سرمایه فرهنگی، اجتماعی و نمادین آن نیز فرسوده می‌شود (بوردیو، ۱۹۸۴؛ بوردیو، ۱۹۸۶).

تحلیل مقاله نشان می‌دهد که این فرسایش از چند مسیر رخ می‌دهد: کاهش مصرف فرهنگی و آموزشی، تغییر الگوی سکونت، کاهش امکان سفر و تفریح، افزایش اشتغال‌های موقت و غیررسمی، مهاجرت یا میل به مهاجرت، کاهش مشارکت مدنی، افزایش اضطراب اقتصادی، و تغییر الگوی مصرف رسانه‌ای. در این وضعیت، طبقه متوسط که می‌توانست یکی از نیروهای مهم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باشد، بخشی از انرژی خود را صرف حفظ موقعیت، مدیریت بحران و تلاش برای جلوگیری از سقوط طبقاتی می‌کند. از منظر وبری، این وضعیت به معنای تضعیف فرصت‌های زندگی و منزلت اجتماعی طبقه متوسط است (وبر، ۱۹۷۸). از منظر بوردیویی نیز به معنای دشوارتر شدن بازتولید سرمایه فرهنگی و سبک زندگی متمایز این طبقه است (بوردیو، ۱۹۸۴).

با این حال، نباید همه این پیامدها را به صورت ساده و مستقیم فقط به تحریم نسبت داد. تحریم‌ها در ترکیب با تورم، ضعف سیاست‌گذاری داخلی، اقتصاد رانتی، کسری بودجه، بی‌ثباتی نهادی، کاهش اعتماد عمومی و ناکارآمدی سیاست‌های حمایتی عمل می‌کنند. بنابراین، مسئله اصلی مقاله نه تحریم به تنهایی، بلکه مجموعه‌ای از تکانه‌های اقتصاد سیاسی است که در کنار یکدیگر موقعیت طبقه متوسط را تضعیف کرده‌اند.

رسانه‌ها نیز در این میان نقشی دوگانه دارند. از یک سو، رسانه‌ها به طبقه متوسط امکان می‌دهند بحران را بفهمد، تجربه خود را بیان کند، با دیگران ارتباط برقرار کند و روایت‌های بدیل تولید کند. از سوی دیگر، مصرف مداوم اخبار بحران، مقایسه با وضعیت دیگر کشورها، روایت‌های مهاجرتی و اخبار بی‌ثباتی اقتصادی می‌تواند اضطراب، ناامیدی و بی‌اعتمادی را تشدید کند. به همین دلیل، کاربرد رسانه‌ها توسط طبقه متوسط در عصر

تحریم باید هم به عنوان بخشی از سرمایه فرهنگی و هم به عنوان نشانه‌ای از فشار روانی و اجتماعی تحلیل شود.

در نهایت، اگر طبقه متوسط یکی از حاملان اصلی آموزش، تخصص، مصرف فرهنگی، کارآفرینی، اصلاح‌طلبی اجتماعی، مشارکت مدنی و توسعه پایدار است، فرسایش آن می‌تواند پیامدهایی فراتر از افت رفاه یک گروه اجتماعی داشته باشد. تضعیف طبقه متوسط به معنای کاهش ظرفیت جامعه برای گفت‌وگو، نوآوری، اعتمادسازی، مشارکت و توسعه فرهنگی است. بنابراین، سیاست‌های عمومی باید علاوه بر کنترل تورم و کاهش بی‌ثباتی اقتصادی، به حفظ سرمایه فرهنگی، حمایت از آموزش، تقویت خدمات عمومی، کاهش ناامنی شغلی، حمایت از مصرف فرهنگی و بازسازی اعتماد اجتماعی توجه کنند. بدون بازسازی موقعیت طبقه متوسط، امکان تحقق توسعه پایدار اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در ایران با دشواری جدی مواجه خواهد شد.

پی‌نوشت

۱. در همین زمینه، عباس آخوندی وزیر وقت راه و شهرسازی در گفت‌وگو با نگارنده، بر این نکته تأکید می‌کند که برجام اگرچه در آغاز موجب امید و همگرایی در بخشی از طبقه متوسط شد، اما به دلیل فقدان پیوست اقتصادی و مالی پایدار، نتوانست به تثبیت انتظارات و تقویت پایدار موقعیت این طبقه منجر شود .گفت‌وگو با نگارنده، ۱۴۰۰

کتاب‌نامه

ابوالحسنی، ا.، شایگانی، ب.، و زندیان، ز. (۱۳۹۸). مطالعه اثر نرخ بهره و نرخ ارز بر هدف‌گذاری تورم با رویکرد انتظارات تورمی ناهمگن .مدلسازی اقتصادسنجی، ۵(۱)، ۸۷–۱۱۰ p2118969

آبادیان، ...، یاراحمدی، ...، معصوم، ...، علی‌صوفی، ...، و صلاح، ... (۲۰۱۸). تبعات اجتماعی گسترش طبقه متوسط جدید در ایران (۱۳۴۲–۱۳۵۷). تاریخ اسلام و ایران، ۲۷(۳۶)، ۹–۳۱.

الوانی، س. م.، و دانایی‌فرد، ح. (۱۳۸۰). مدیریت دولتی و اعتماد عمومی. دانش مدیریت، ۱۴(۵۵)، ۵–p134592...

براتی، ج. (۱۴۰۱). مطالعه تأثیرپذیری الگوی سفرهای داخلی خانوارهای ایرانی از تغییر در قدرت خرید خانوار .برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۱۰(۳۹)، ۲۴۷–p241848927۳

پروین، س.، و درویشی‌فرد، ع. ا. (۱۳۹۴). خرده‌فرهنگ فقر و آسیب‌های اجتماعی در محلات شهری (مطالعه موردی محله هرندی) .برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۶(۲۳)، ۵۱–۸۹. p1491456

جعفری، م.، مرادی، ف.، و فتاحی، ش. (۱۴۰۲). اثر تحریم‌های اقتصادی بر نابرابری درآمد در ایران؛ با تأکید بر درآمدهای نفتی .مطالعات اقتصاد بخش عمومی، ۲(۲)، ۱۵۱–۱۷۰p2635661

جلیلیان. (۲۰۱۷). نقش طبقه متوسط جدید در روند شکل‌گیری انقلاب اسلامی بین سال‌های ۵۷–۱۳۲۰ .پویش در آموزش علوم انسانی، ۳(۶)، ۱–۱۱.

حسنوند، د.، و نادمی، ی. (۱۳۹۸). شدت تحریم‌ها و فقر در ایران: لزوم لغو تحریم‌ها از منظر حقوق بشر .مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، ۹(۳۱)، ۱۵۳–۱۷۱p2066524

رضایی، ا.، احمدی، و.، و مرادی، ع. (۱۴۰۰). نقش فقر اقتصادی در مشارکت اجتماعی، سیاسی و آسیب‌های اجتماعی (مورد مطالعه: محلات محروم شهر جوانرود). پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۷(۲۴)، ۳۷–۶۶. p2397606

راغفر، ح.، و صانعی، ل. (۱۳۸۸). اندازه‌گیری آسیب‌پذیری کودکان کشور در مقابل فقر. رفاه اجتماعی، ۹(۳۵)، ۱۶۱–p1243636

صفری‌شالی، ر.، و هزارجریبی، ج. (۱۳۸۹). مطالعه نظری در شناخت طبقه متوسط (با تأکید بر طبقه متوسط جدید ایران) .علوم اجتماعی، ۱۷(۳)، p82795963

محمدپور، ص.، رهنمایی، م. ت.، و اسکندری، ح. (۱۳۹۰). تحلیل نقش مهاجرت در زمینه‌سازی برای پیدایش آسیب‌های اجتماعی شهرنشینی شتابان در ایران. نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۳(۱)، ۱۵۷ p871793

مرتضوی امامی زواره، س. ع. (۱۴۰۲). تحریم اقتصادی علیه ایران و تأثیر آن بر وضعیت اقتصادی–اجتماعی طبقه متوسط جدید (مطالعه موردی پرستاران). پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۱۳(۳)، ۱–۲۴ p2767143

مرادی‌نژاد، ا.، و هزارجریبی، ج. (۱۴۰۳). صدای فقر همه‌گستر در جامعه (فراترکیب مطالعات فقر در ایران: ۱۴۰۲–۱۳۹۰) .مسائل اجتماعی ایران، ۱۵(۱)، ۲۵۷–۲۸۷ p2812486

نعمتی‌میری، ف.، و شیرزادی، ر. (۱۴۰۱). تأثیر سیاست‌ها، مواضع و جهت‌گیری دولت‌های بعد از انقلاب اسلامی بر شکاف طبقاتی .جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵(۱۱)، ۴۱۳۶–۴۱۵۶p2548865

هادی‌زنوز، ب. (۱۳۸۴). فقر و نابرابری درآمد در ایران .رفاه اجتماعی، ۴(۱۷)، ۱۶۵ p279846

پروندی، ی.، و بلباسی، م. (۱۳۹۹). بحران در صندوق‌های بازنشستگی تأمین اجتماعی و امنیت ملی ج.ا.ایران .راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۹(۳۶)، ۱۰۳–۱۳۵. p2223244

asiasentinel.com. . (n.d.). Iran inflation and institutional failure. https://www.asiasentinel.com/p/iran-inflation-institutional-failure (asiasentinel.com in Bing)

BioMed Central. (2024). *Globalization and Health*. https://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12992-024-01084-2 (globalizationandhealth.biomedcentral.com in Bing)

CEPR. (n.d.). *Impact of international economic sanctions on informal employment.* https://cepr.org/voxeu/columns/impact-international-economic-sanctions-informal-employment (cepr.org in Bing)

Halbwachs, M. (2024). *On Collective Memory.* University of Chicago Press. Iran International. (2023). https://www.iranintl.com/en/202307250576 (iranintl.com in Bing)

Jones, B. (1975). Max Weber and the concept of social class. *The Sociological Review,* 23(4), 729–757.

Migliorati, L. (2021). Maurice Halbwachs and the sociology of consumption and social classes. In *The Anthem Companion to Maurice Halbwachs* (p. 129).

OUP Academic. (2024). https://academic.oup.com/isq/article/68/3/sqae103/7721444 (academic.oup.com in Bing)

Potter, J. (1996). *Representing Reality: Discourse, Rhetoric, and Social Construction*. London: Sage Publications.

The Forum (ERF). (2025). https://theforum.erf.org.eg/2025/09/30/sanctions-and-the-shrinking-size-of-irans-middle-class (theforum.erf.org.eg in Bing).

University of Southampton. (2009). *Trilogy of habitus, capital and field to deconstruct the reproduction of middle-class privilege* (Doctoral dissertation).

VoxDev. (n.d.). How sanctions eroded Iran’s middle class. https://voxdev.org/topic/institutions-political-economy/how-sanctions-eroded-irans-middle-class (voxdev.org in Bing)

Vromen, S. (1993). Maurice Halbwachs on Collective Memory.

Walton, P. (1971). Ideology and the middle class in Marx and Weber. *Sociology,* 5(3), 389–394.

World Bank. (n.d.). Iran Overview. https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview (worldbank.org in Bing)

White, H. (1987). *The Content of the Form; Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.